

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.1 วัฒนธรรม

1.1.1 ความหมาย

วัฒนธรรมเป็นคำที่แปลมาจากศัพท์ภาษาอังกฤษว่า "Culture" โดย พลตรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ วัฒนธรรมจึงเป็นคำสมาสจากภาษาบาลีที่ว่า "วัฒนธรรม" ที่แปลว่าเจริญงอกงาม กับคำว่า "ธรรม" ในภาษาสันสกฤต แปลว่า กฎ ระเบียบ ข้อปฏิบัติ จึงหมายถึงสภาพอันเจริญงอกงาม นอกจากนี้มีผู้ให้คำจำกัดความที่อธิบายคำว่าวัฒนธรรมไว้อย่างหลากหลาย เช่น

C.S. Coon (1954, อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์ 2534) กล่าวว่า "วัฒนธรรมคือผลรวมทั้งหมดของวิถีการต่างๆ ที่ทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ และมีการถ่ายทอดจากชีวิตหนึ่งโดยการเรียนรู้"

พระยาอนุมานราชธน (2498) อธิบายว่า "วัฒนธรรมคือวิถีแห่งชีวิตมนุษย์ในส่วนตัวถ่ายทอดกันได้ เรียนกันได้ เอาอย่างกันได้ วัฒนธรรมคือสิ่งอันเป็นผลผลิตของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้จากคนแต่ก่อนสืบต่อเป็นประเพณีกันมา"

David Bidney (1968, อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์ 2534) เห็นว่า "วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้มาโดยการเรียนรู้ หรือเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการอบรมสั่งสอน รวมทั้งความคิดของปัจเจกชนต่างๆ ภายในสังคมนั้น . . . ความคิดทางสังคมและสถาบันที่สมาชิกของสังคมมักยอมรับร่วมกัน และที่สมาชิกพยายามปฏิบัติตาม"

อมรา พงศาพิชญ์ (2534 : 2) อธิบายว่า "วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ"

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต, 2536 : 1) ได้อธิบายว่า "วัฒนธรรมเป็นผลรวมของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิธรรม ภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมนั้นๆ . . . ที่ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้นๆ อยู่รอดและเจริญสืบต่อมาได้ และเป็นอยู่อย่างที่เป็นในปัจจุบัน"

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมมีคำนิยามที่หลากหลาย การให้ความหมายจึงขึ้นอยู่กับมุมมองและพิจารณาตามความคิดหรือตามสาขาวิชา สามารถสรุปได้ว่าวัฒนธรรมเป็นผลรวมของทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น เกี่ยวข้องกับชีวิต เป็นแบบแผนพฤติกรรมที่เรียนรู้และถ่ายทอดสืบต่อกัน

1.1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับวัฒนธรรม

การศึกษามีส่วนสัมพันธ์กับวัฒนธรรมอย่างมาก ซึ่งทั้ง George D. Spindler (2516) John Dewey (อ้างถึงใน จิตรกร ตั้งเกษมสรุ, 2525) ริงสวอร์ค ธารพพพันธ์ (2519) ล้วนกล่าวอย่างสอดคล้องกันสรุปได้ว่า การศึกษา คือกระบวนการถ่ายทอดและสร้างสรรค์วัฒนธรรม ทำให้เห็นได้ว่า วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือของการศึกษาอันนำไปสู่การพัฒนาคน โดยการนำวัฒนธรรมที่ผ่านการเลือกสรร กลับกรองแล้วไปใช้ในกระบวนการศึกษา เน้นการปฏิบัติอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับยุคสมัย การสนับสนุนให้มีผู้มีความรู้ ความสามารถพิเศษทางวัฒนธรรมได้แสดงออกพัฒนา และถ่ายทอดความรู้ ความสามารถอย่างเต็มตามศักยภาพ (สุนน อมรวัดัน, 2537 : 28) ในขณะเดียวกันการศึกษาก็เป็น เครื่องมือของวัฒนธรรมด้วย เนื่องจากการศึกษาจะทำหน้าที่อยู่ 3 ประการคือ หน้าที่ประการที่หนึ่ง ถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม หน้าที่ประการที่สอง ปรับปรุงวัฒนธรรม เช่น การแต่งงาน การบวชพระ และหน้าที่ประการที่สาม คือ การพัฒนาศักยภาพผู้เรียน (ปราณี เถกิงพล, 2520 : 81) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการถ่ายทอดวัฒนธรรมโดยการผ่านกระบวนการการศึกษา หรือวิชาที่ศึกษา นอกจากนี้อาจกล่าวได้ว่า "การศึกษาเป็นเครื่องมือของการเผยแพร่วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง" (ลักขณา อินทจักร, 2529 : 22) ซึ่งจะเห็นได้ว่าการศึกษาและวัฒนธรรมต่างเป็นเครื่องมือของกันและกัน เกื้อหนุนซึ่งกันและกันในการที่ สร้างสรรค์และพัฒนาสิ่งต่างๆ

กรรณิการ์ สัจกุล (2537) กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของการศึกษาที่มีส่วนสัมพันธ์กับ วัฒนธรรมว่า

1. การศึกษาช่วยจรรโลงวัฒนธรรมในส่วนที่ดีงาม เพื่อเป็นสมบัติกลางแก่พลเมือง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเป็นเอกลักษณ์ที่เด่นของชาติ
2. การศึกษาช่วยปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในส่วนที่ควรแก่การปรับปรุง เปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น
3. การศึกษาทำหน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมให้ยืนยงต่อไป
4. การศึกษาทำหน้าที่ปลูกฝังวัฒนธรรมอันดีงามให้แก่พลเมือง

จะเห็นได้ว่าการศึกษามีส่วนสัมพันธ์กับวัฒนธรรมจนมิอาจแยกออกจากกันได้ เนื่องจาก การศึกษาเป็นทั้งเครื่องมือและจุดมุ่งหมายของการถ่ายทอดวัฒนธรรม ซึ่งแบบแผนพฤติกรรมของการให้ความรู้อย่างต่อเนื่องนับเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการศึกษา

1.2 วัฒนธรรมพื้นบ้าน

1.2.1 ความหมาย

เนื่องด้วยวัฒนธรรมเป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง วัฒนธรรมที่ ชัดแจ้งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม การนิยามวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Folk Culture) ถูกนำมาใช้แทนคำว่า "คติชาวบ้าน" เมื่อคราว สัมมนาระดับชาติของทบวงมหาวิทยาลัย ระหว่างวันที่ 1-5 พฤศจิกายน พ.ศ.2520 ณ มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก และใช้ต่อมาในการสัมมนาครั้งอื่นๆ เสมอ (สาโรช บัวศรี, 2520 : 3)

ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงเรื่องของวัฒนธรรมพื้นบ้าน จึงถูกนิยามโดยการนำกรอบแนวคิดทางด้านคติชนวิทยา (Folklore) มาอธิบาย ซึ่งวิลเลียม จอห์น ทอมส์ (William John Thoms) นักโบราณคดีชาวอังกฤษ เป็นผู้บัญญัติคำว่า Folklore เมื่อค.ศ.1846 และอธิบายว่า คือ คติของประชาชน (The lore of the people) (มองพันธ์ มณีรัตน์, 2525 : 2) ก่อให้เกิดนิยามวัฒนธรรมพื้นบ้านไว้หลากหลาย เช่น

ลาโรซ บัวศรี (2520 : 4) กล่าวว่า “วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง วัฒนธรรมที่ชาวบ้านสืบทอดกันมาโดยวาจา โดยการท่องจำเป็นส่วนใหญ่”

สุทธิวงษ์ พงศ์ไพบุลย์ (2525 : 13) ว่า “หมายถึง แบบอย่างของการดำเนินชีวิต ทั้งปวงของกลุ่มชน โดยไม่พยายามเอาปัทมถานของผู้มองเข้าไปจับว่าแสดงถึงความเจริญด้วยหรือไม่”

กุลลาบ มัลลิกะมาส (2527 : ก) ว่า “วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง แนวดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เป็นพื้นเพดั้งเดิม และกระทำกันอยู่ทั่วไปสืบกันมาหลายชั่วอายุคน”

ชิต แก้วเพ็ง (2533 : 12) อธิบายว่า “หมายถึง รูปแบบของการดำเนินชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นหนึ่งที่ปรากฏออกมาในรูปของความเชื่อ การปฏิบัติ รวมทั้งวัตถุสิ่งของที่ชาวบ้านคิดประดิษฐ์ขึ้นมาและมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ซึ่งจะมีการอนุรักษ์และสืบทอดลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์นั้นๆ สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน”

จากคำนิยามต่างๆ จะเห็นว่าวัฒนธรรมพื้นบ้านล้วนเป็นทั้งความเชื่อ ค่านิยม แบบแผน พฤติกรรมของชาวบ้านที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น เรียนรู้และสืบทอดต่อกัน

1.2.2 การแบ่งประเภทของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

จากขอบเขตที่กว้าง จึงได้มีผู้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมพื้นบ้านไว้ต่างๆ กัน เช่น

สุภัททศิ ดิศกุล (2521 : 9) ได้แบ่งประเภทวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็น 4 ประเภท คือ

1. ประเพณีสืบทอดลงด้วยปาก (Verbal tradition)
2. ประเพณีทางด้านความประพฤติ (Behavioural tradition)
3. ประเพณีทางด้านวัตถุ (Material tradition)
4. ประเพณีทางด้านดนตรี (Musical tradition)

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2523 : 80-103) ได้แบ่งวัฒนธรรมพื้นบ้านออกเป็น 5 ประเภท คือ

1. ความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้าน เช่น ปรัชญาชาวบ้าน ฯลฯ
2. ภาษาและวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่น วรรณกรรมพื้นบ้าน นิทานพื้นบ้าน ฯลฯ
3. ศิลปวัตถุกรรมพื้นบ้าน เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม ฯลฯ
4. ดนตรีนาฏศิลป์และการละเล่นพื้นบ้าน เช่น ฟ้อนรำ มหรสพ เพลงเด็ก ฯลฯ
5. บังคับชีวิตความเป็นอยู่พื้นบ้าน เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ คหกรรม ฯลฯ

กุหลาบ มัลลิกะมาส (2527) และประคอง นิมมานเหมินทร์ (2533) ได้แบ่ง
วัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างสอดคล้องกันเป็น 3 ประเภทได้แก่

1. ประเภทมุขปาฐะ หรือ ประเภทที่ต้องอาศัยภาษาเป็นสื่อ (Verbal Fölklore)
ได้แก่ ประเภทนิทาน เพลง ปริศนา ภาษิต ภาษากัน ความเชื่อ
2. ประเภทอมุขปาฐะ หรือ ประเภทที่ไม่ต้องอาศัยภาษาเป็นสื่อ (Non-Verbal
Folklore) ได้แก่ ประเภทศิลปหัตถกรรม สถาปัตยกรรม งานฝีมือ ดนตรีพื้นบ้าน เป็นต้น
3. ประเภทผสม (Partly Verbal Folklore) ได้แก่ ประเภทการเล่น การแสดง ละคร
พิธีกรรม ประเพณี เป็นต้น

1.2.3 คุณค่าและบทบาทของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

ประทีอง คล้ายสุวรรณ (2531) อธิบายถึงคุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้านซึ่งสรุปได้ว่า

1. วัฒนธรรมพื้นบ้านให้ประโยชน์ในการศึกษาระดับความเจริญของมนุษย์ในแง่
ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และความเกี่ยวข้องกับวิชาอื่นๆ
2. วัฒนธรรมพื้นบ้านให้ความบันเทิงใจ
3. เป็นเครื่องสั่งสอนให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ในกรอบอันเหมาะสมและดีงาม
4. เป็นรากฐานของความเจริญในปัจจุบัน วารณคดีและกฎหมายที่มาจากวัฒนธรรม
พื้นบ้าน เช่น เรื่องพระลอเดิมเป็นนิทานพื้นบ้านไทย กฎหมายลักษณะฉั้วเมียม การปรับโทษชายผู้
ตั้งขึ้นจากขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม
5. วัฒนธรรมพื้นบ้านทำให้เกิดความนิยม ภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2537 : 7-8) ได้สรุปบทบาทวัฒนธรรมพื้นบ้านไว้ว่า

1. วัฒนธรรมพื้นบ้านต้องทำหน้าที่แทนที่วัฒนธรรมกระแสหลัก คือหากว่าวัฒนธรรม
กระแสหลักอ่อนแอ หรือไม่มีวัฒนธรรมกระแสหลัก เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมพื้นบ้านไทยจึงมีความเป็นวัฒนธรรม
ของหลายชนชั้น
2. วัฒนธรรมพื้นบ้านมีคุณค่าทางศิลปกรรม มีค่าทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทย
นำไปสู่เอกลักษณ์ของการรวมกลุ่ม ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาท้องถิ่น ประชาธิปไตย ความสำคัญของประชาชน
3. วัฒนธรรมพื้นบ้านสอดคล้องกับการพัฒนาแบบพึ่งตัวเอง และเป็นกระแสต่อต้าน
การครอบงำของวัฒนธรรมบริโกลของต่างประเทศ
4. วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นรากฐานที่สำคัญ ในการจะปรับปรุงวัฒนธรรมต่างชาติหาก
ขาดซึ่งความเข้าใจในวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย การดำเนินงานจะไม่สำเร็จ

1.2.4 การศึกษากับวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นสิ่งที่จะต้องให้ความสำคัญ และจำเป็นจะต้องศึกษา เพราะ
เท่ากับว่าเป็นการรู้เรื่องราวอดีตของตน นักการศึกษาไทยหลายท่านได้กล่าวถึงวัฒนธรรมพื้นบ้านว่าเป็น
พื้นฐานของการศึกษาวิชาต่างๆ เช่นที่ สมพร มีวทอง (ม.ป.ป. : 1) กล่าวว่า

... คติชาวบ้านเป็นความรู้ที่น่าสนใจและน่าศึกษาค้นคว้าอย่างยิ่ง การศึกษาคติชาวบ้านของชนกลุ่มหนึ่งจะทำให้ทราบทุกสิ่งทุกอย่างที่ตกทอดจากคนรุ่นเก่าๆ มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอาจจะเป็นการตกทอดโดยการบอกเล่าและโดยการปฏิบัติสืบต่อกันมา ความรู้ในเรื่อง คติชาวบ้านทำให้เห็นชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความคิด ความเชื่อ และอื่นๆ อีกมาก ความเข้าใจในเรื่องเหล่านี้ จัดว่ามีประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าวิชาอื่นๆ เช่น ภาษาศาสตร์ นิรุกติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา วรรณคดี เป็นต้น ให้ความเข้าใจแตกฉานและกว้างขวางยิ่งขึ้น การศึกษาเรื่องคติชาวบ้านจึงเป็นรากฐานสำคัญอย่างหนึ่งของความเข้าใจวิชาแขนงต่างๆ เกือบทุกสาขา ...

การถ่ายทอดวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นกิจกรรมที่ดำเนินมาตั้งแต่โบราณกาล ลักษณะของการถ่ายทอดมักจะมีอยู่ในรูปของการบอกเล่าต่อกันมา หรือที่เรียกว่ามุขปาฐะ โดยพ่อสอนลูกหลานต่อกัน หรือบอกเล่าสู่ชุมชนภายนอก ลักษณะสำคัญของการถ่ายทอดดังกล่าวนี้ยังคงดำเนินมาถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ในปัจจุบันสถานศึกษามีบทบาทในการถ่ายทอดวัฒนธรรมพื้นบ้าน และส่งเสริมการเรียนรู้ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของการใช้สื่อพื้นบ้าน หรือการจัดกิจกรรม นิทรรศการ ทัศนศึกษา ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมพื้นบ้านทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

1.2.5 การพัฒนาวัฒนธรรมพื้นบ้าน

ในการดำเนินงานพัฒนาวัฒนธรรมพื้นบ้านนั้น ได้มีผู้ให้แนวทางและหลักการที่น่าสนใจแตกต่างกันไป เช่น

สุทธิวิธส์ พงศ์ไพบูลย์ (2525 : 18) ได้เสนอไว้ดังนี้

1. การสอบสวน หมายถึง การพิจารณาไตร่ตรองเพื่อหาความจริงว่า วัฒนธรรมพื้นบ้านแต่ละอย่าง มีสาระประโยชน์อย่างไร ส่วนใดเป็นแก่นและส่วนใดเป็นกระพี้ วัฒนธรรมนั้นๆ เหมาะสมกับกาลเทศะ และบุคคลเพียงใด
2. การสะสาง หมายถึง การต้องรู้จักแยกแยะ เลือกเป็นและจัดส่วนที่เป็นโทษทิ้งเสีย การศึกษาข้อมูลเหล่านี้ก็เป็นเพียงเพื่อให้รู้ข้อเท็จจริง ให้รู้ปัญหา และเพื่อใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขต่อไป
3. การซ่อมเสริม หมายถึง การปรับปรุงเสริมแต่ง เพื่อให้เกิดประโยชน์ยิ่งขึ้น โดยนำเอาส่วนที่ดีงามอยู่แล้วมาพัฒนาแต่งเติมให้เหมาะสมกับกาลสมัย และความเปลี่ยนแปลงของสังคม รู้จักใช้ความรู้ ความคิด วิธีการ ปัจจัยอื่นๆ เพื่อช่วยเพิ่มพูนคุณค่าและประสิทธิภาพของวัฒนธรรมพื้นบ้าน
4. การสร้างสรรค์ หมายถึง การคิดค้น พัฒนาให้มีการเพิ่มพูนให้ทวีคุณค่าและหลากหลายยิ่งขึ้น
5. การสื่อสาร หมายถึง การพยายามแนะนำ ชักชวนให้บุคคลอื่นเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ดีงาม มีการทวงแค้น ร่วมกันพิทักษ์รักษา ร่วมกันถือปฏิบัติ ร่วมกันทำนุบำรุง

จักรทิพย์ นาดสุภา (2537 : 8-11) เสนอแนวทางการพัฒนาวัฒนธรรมไว้ว่า

1. วัฒนธรรมจะคงอยู่สืบเนื่องต่อไปได้จะต้องมีการผลิตซ้ำ ซึ่งปัญญาชนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างการผลิตซ้ำนี้
2. วัฒนธรรมจะอยู่ได้จะต้องมีองค์การทางสังคมที่สนับสนุน ซึ่งหมายถึงชุมชนทางวัฒนธรรมต้องมีความเข้มแข็ง
3. ปรับส่วนที่ก้าวหน้าของวัฒนธรรมตะวันตกกับวัฒนธรรมพื้นบ้านให้เข้ากันได้ เพราะวัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างเดียวอาจไม่มีพลวัตพอ
4. ในการส่งเสริมการสืบทอดของวัฒนธรรมพื้นบ้าน ต้องค้นคว้าหาจุดกำเนิดของวัฒนธรรมไทยให้สัมพันธ์กับการอธิบาย หรือการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม

ดังนั้นในการที่จะพัฒนาวัฒนธรรมพื้นบ้านจึงจำเป็นต้องรู้และเข้าใจรากฐานทางวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีอยู่ในชุมชนอย่างถ่องแท้ รู้จักปรับวัฒนธรรมภายนอกและผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมภายในชุมชน และส่งเสริมเผยแพร่วัฒนธรรมพื้นบ้านไปสู่ผู้คนในชุมชนอย่างทั่วถึง

1.3 สื่อพื้นบ้าน

สื่อคือสิ่งที่มีอิทธิพลต่อสังคมทั่วทุกมุมโลกมีบทบาทอย่างมากและครอบงำสังคมส่วนใหญ่ โดยเฉพาะสื่อสารมวลชน ซึ่ง กาญจนา แก้วเทพ (2539 : 8) ได้อธิบายถึงหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านว่า

... สื่อพื้นบ้านมีหน้าที่และคุณูปการบางอย่างแก่สื่อมวลชน กล่าวคือ สื่อพื้นบ้านจะเป็นกระบอกเสียงให้สื่อมวลชนได้มองเห็นทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนของตัวเอง และยังมีร่องรอยของคำตอบบางประการแก่ปัญหาของสื่อมวลชนอีกด้วย ... หากปล่อยให้สื่อพื้นบ้านสูญสิ้นล่มสลายหมดสิ้นไป ก็ไม่เพียงแต่สื่อพื้นบ้านเท่านั้นที่จะสูญสิ้นไป หากแต่สื่อมวลชนเองจะถูกจุดรั้งให้ตกต่ำอย่างไม่มีทางแก้ไข ... จำเป็นต้องมีการวิเคราะห์สื่อพื้นบ้านให้ถูกต้องกับธรรมชาติที่เป็นจริงของสื่อพื้นบ้านนั้น ...

1.3.1 ความหมาย

การสื่อสารของชาวบ้านแต่ดั้งเดิมในอดีตไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดก็ตาม ในปัจจุบันมักเรียกรูปแบบต่างๆ เหล่านี้ว่าเป็นสื่อพื้นบ้าน สื่อพื้นเมืองหรือสื่อประเพณีที่เรียกกันในปัจจุบัน

กาญจนา แก้วเทพ (2530 : 31) กล่าวไว้สรุปว่า วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนนั้นไม่ว่างเปล่า ด้วยว่าชาวบ้านมีระบบการสื่อสารของตัวเองอยู่ก่อน ทั้งการสื่อสารกับตัวเองและระหว่างบุคคล การสื่อสารเป็นกลุ่ม ซึ่งในธรรมเนียมประเพณีการสื่อสารในชนบทไทยจะมีการพบปะแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารตามแหล่งต่างๆ หรือการละเล่นต่างๆ ตั้งแต่เล่นเพลงเกี่ยวข้าว เพลงพวงมาลัย ไปจนถึง ลำตัด ลิเก โนรา คำขอส หมอลำ ฯลฯ นอกจากนี้จะเป็นรูปแบบที่ให้ความบันเทิงแล้ว ยังให้เนื้อหาที่เป็นความรู้ ข้อมูลความคิดเห็นและการอบรมสั่งสอนในเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าต่างๆ กล่าวได้ว่าสื่อพื้นบ้านมีบทบาทสำคัญมาตั้งแต่อดีต ดังนั้นความหมายคำว่าสื่อพื้นบ้าน (Folk Media) จึงมีผู้ให้คำอธิบายแตกต่างกันไป เช่น

สมควร กวียะ (2529 : 803) กล่าวไว้สรุปว่า สื่อพื้นบ้านหรือสื่อประเพณีคือสื่อที่เป็น โครงสร้างพื้นฐานของการสื่อสารในประเทศไทย มีวิวัฒนาการและสืบทอดต่อเนื่องมาทุกยุคสมัยจนปัจจุบัน อยู่ในรูปของคำพูด บทเพลง ดนตรี การแสดง พิธีกรรม ทักษะคิด ความเชื่อ ฯลฯ หรือแม้กระทั่งวิถีชีวิต คุณค่าของสื่อพื้นบ้านนับเป็นสนามของประชาการณ เป็นข้อมูลอ้างอิงที่ฝังอยู่ในสมองของศิลปินและคนดู

วิเชียรศรี วิรัชศิริ (2530) กล่าวว่าสื่อพื้นบ้านหมายถึง

... สื่อที่รู้จักกันในรูปของการละเล่นพื้นบ้าน หรือพื้นเมือง เช่น เพลงพื้นเมือง เพลงชาวบ้าน ซึ่งมีการละเล่นประกอบการร้องว่า การแสดงออกทางขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมไทย เช่น หมอลำในภาคอีสาน ลิเก หนังตะลุงในภาคใต้ ลำตัด เพลงเรือ เพลงอีแซวในภาคกลาง ตลอดจนคดีชาวบ้านต่างๆ ถึงเหล่านี้ช่วยเผยแพร่ ข่าวสารให้ความรู้แก่ประชาชนและให้ความสนุกสนาน ความบันเทิงสอดแทรกคติธรรม แบบอย่างประเพณี หรือวิถีปฏิบัติซึ่งถือเป็นจารีตของไทยด้วย ...

สุรพล วิรุฬหวิภักษ์ (2530 : 40) ได้กล่าวถึงสื่อพื้นบ้านว่าหมายถึง

... รูปแบบของการสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคล หรือบุคคลกับกลุ่มคน หรือกลุ่มคนกับ กลุ่มคน ที่ได้ประพฤติดิปฏิบัติสืบต่อมา จนเกิดความเคยชินเป็นประเพณีขึ้น และครอบคลุม ถึงประเพณี เรื่องภาษาท่าทาง เครื่องใช้ ที่ประชาชนในสังคมหนึ่งกำหนดความหมาย แน่นนอน มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สื่อประเพณี ซึ่งหมายครอบคลุมถึงการแสดงต่างๆ ... ตลอดจนประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ที่เป็นปัจจัยให้เกิดการสื่อสาร เพราะสื่อพื้นบ้าน นอกจากจะให้ความบันเทิงแล้ว ยังเป็นการสื่อสารแบบบุคคลที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีความ ใกล้ชิดกัน การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทำได้ง่าย ทั้งยังใช้ภาษาถิ่นทำให้การสื่อสารระหว่าง ผู้ส่งสาร ผู้รับสารมีความชัดเจน ศิลปินนับเป็นเครือข่ายการสื่อสารในท้องถิ่นที่สำคัญ ...

กล่าวได้ว่าสื่อพื้นบ้านคือระบบการสื่อสารของมนุษย์เฉพาะท้องถิ่น มีรูปแบบต่างๆ ที่ ถ่ายทอดความคิด ภูมิความรู้ ตลอดจนวัฒนธรรมพื้นบ้านต่างๆ

1.3.2 สื่อพื้นบ้านเพื่อการศึกษา

การใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อที่จะให้การศึกษาที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ แม้ในปัจจุบันสื่อพื้นบ้าน ก็ยังคงมีอิทธิพลอย่างมากต่อการศึกษาเช่นกัน ด้วยเหตุที่ว่าสื่อพื้นบ้านจะมีส่วนสร้างความเข้าใจใน กระบวนการเรียนรู้ได้อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาแบบใดก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาแบบ นอกระบบจำเป็นจะต้องใช้พึ่งพาสื่อพื้นบ้านเป็นอย่างมาก เพื่อที่จะเผยแพร่ความรู้ต่างๆ ให้กับประชาชนที่ ทำงานไกล เนื่องจากเป็นสื่อที่ได้รับความนิยมจากคนหมู่มาก และสามารถแสดงได้บ่อยๆ เปิดโอกาสให้คนดูมี ส่วนร่วมได้มาก ตลอดจนสามารถเปิดโอกาสให้สอดแทรกข่าวสารตามที่ต้องการได้ (สุรพล วิรุฬหวิภักษ์, 2527 : 18) เป็นต้นว่าข่าวสารทางราชการต่างๆ ที่ต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับรู้อย่าง กัน เช่นใน ภาคอีสาน และภาคใต้มีผู้นิยมใช้หมอลำและหนังตะลุงในการเผยแพร่ความคิดนโยบายทางการเมือง เพราะ เป็นสื่อที่กระจายความรู้ได้เป็นจำนวนมาก ทั้งยังทำหน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของชุมชนให้ดำรง อยู่สืบเนื่องไป สร้างความเข้มแข็งและบูรณาการชุมชน รวมทั้งรัดเกล้าทางสังคม การเมืองให้ประชาชนมี คำนึงมาร่วมที่สอดคล้องกัน โดยจะเห็นได้จากบทบาทที่มีต่อการรักษาเสถียรภาพของสังคม

1.3.3 บทบาทของสื่อพื้นบ้าน

สื่อพื้นบ้านนั้นมีบทบาทอย่างมากในสังคมไทย ตัวอย่างที่ชัดเจนในอดีตก็คือ การเผยแพร่พุทธศาสนาที่แพร่กระจายเข้าสู่จิตใจของคนไทยอย่างกว้างขวางโดยการใช้สื่อพื้นบ้านเป็นหลัก (สมควร กวีระ, 2529 : 803) ดังเช่นสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เกิดกรณี "กบฏผู้มีบุญ" หรือ "ขบถผู้มีบุญ" ในภาคอีสาน ฝ่ายผู้ก่อกบฏได้นำการละเล่นหมอลำเป็นสื่อเพื่อการแพร่กระจายข่าว เพราะเป็นสื่อที่ชาวบ้านรับได้ง่าย รวมถึงการแหล่งเทศน์ทางศาสนาได้ปรับรูปแบบและเนื้อหา นำมาใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารเสนอข่าวสารทางสังคมเช่นกัน (พรศักดิ์ เหล่ากิจไพศาล, 2530 : 16) ซึ่งการใช้แหล่งเทศน์นั้นมีกรณีหนึ่งในภาคใต้ เช่น แหล่งเทศน์เรื่องหมอลำจันทร์ (นายจันทร์ บริบาล) ที่กระทำคามผิดฐานยิงพระยาวังฆานุประดิษฐมหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต และพระสถลสถานพิทักษ์ (คออยู่เคียด ณ ระนอง) จนต้องโทษประหารชีวิตในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ได้มีการแหล่งด้วยสำนวนที่แต่งขึ้นใหม่แตกต่างกันไป จนเนื้อหาแหล่งโน้มเอียงเข้าข้างหมอลำจันทร์เสียมาก ทำให้ประชาชนเกิดความสับสน (สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2529 : 724-727) ซึ่งเป็นกรณีที่น่าเอาสื่อพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์ในการรณรงค์หรือโน้มน้าวจิตใจ

แม้ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้นำรัฐบาล ได้ใช้สื่อพื้นบ้านเป็นเครื่องมือทางการเมือง ได้มีการรวบรวมสื่อพื้นบ้านสำคัญ ซึ่งมีอย่างน้อย 18 ชนิดด้วยกัน ครั้นในพ.ศ.2484 เมื่อรัฐบาลไทยมีนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ได้จัดให้มีการประกวดลิเกต่อต้านคอมมิวนิสต์ขึ้น ซึ่งมีผลให้รัฐบาลในสมัยต่อมา นำมาสื่อพื้นบ้านหลายชนิดมาปรับใช้เพื่อหวังผลทางการเมืองสะกดกั้นการแพร่กระจายของลัทธิคอมมิวนิสต์ เช่น หมอลำ หนึ่งตะลุง ลำตัด เป็นต้น (พรศักดิ์ เหล่ากิจไพศาล, 2529 : 16)

นอกจากนี้ยังปรากฏสื่อพื้นบ้านมีบทบาทไปทั่วทุกท้องถิ่น ดังที่ จุมพล รอดคำดี (2521 อ้างถึงใน จินตนา หนูณะ, 2533 : 6) กล่าวถึงบทบาทสื่อพื้นบ้านในต่างประเทศว่า

... ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน หลังจากที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนยึดอำนาจรัฐได้สำเร็จ รัฐบาลได้มีนโยบายนำสื่อพื้นบ้านมาเป็นเครื่องมือในการทำงานโฆษณาชวนเชื่อ เพื่อยกระดับสำนักทางสังคมที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมได้อย่างค่อนข้างเป็นผล ในประเทศอินโดนีเซียสมัยที่ต้องการขับไล่อิทธิพลของชาวดัตช์ออกไปจากประเทศ ในปีค.ศ.1950 นั้น รัฐบาลได้ใช้วิธีสร้างมติมหาชนขึ้นโดยผ่านทาง การแสดงหนังตะลุงซึ่งเป็นสื่อพื้นบ้านเก่าแก่ ปรากฏว่าได้รับผลดียิ่ง ต่อมาการแสดงหนังตะลุงจึงกลายเป็นสื่อสำคัญสำหรับการทำงานเผยแพร่ข่าวสารของรัฐบาลจนกระทั่งปัจจุบัน ...

กล่าวได้ว่าสื่อพื้นบ้านคือสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากมนุษย์ โดยกลั่นออกมาเป็นภูมิปัญญา เพื่อใช้ในการสื่อสาร ดังสมปอง พรหมเปี่ยม (อ้างถึงใน คณะกรรมนิสิตคณะครุศาสตร์และโครงการสื่อชาวบ้าน, 2537) ให้ทัศนะว่า "ภูมิปัญญา เกิดขึ้นมาจากจิตสำนึกต้นลึกที่ค่อยๆ สังคมเป็นประสบการณ์ และด้วยเหตุที่ว่าธรรมชาติของมนุษย์เมื่อรู้แล้วก็ต้องการจะสื่อสาร จึงต้องทำการแสวงหารูปแบบ เพื่อจะสร้างรูปแบบนั้นๆ ขึ้นมา ซึ่งต้องเข้ามาผสมผสานกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่สภาพการณ์และสิ่งแวดล้อมต่างๆ ด้วย" จะเห็นว่ามนุษย์ได้ร่วมหล่อหลอมการสื่อสารด้วยรูปแบบต่างๆ จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต เพื่อรับใช้หรือเพื่อดำรงวิถีแห่งความเป็นชุมชนร่วมกัน สื่อพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนจิตวิญญาณ ภูมิปัญญาของบุคคลในชุมชน สังคมนั้น และด้วยบทบาทที่หลากหลายของสื่อพื้นบ้านจึงมีคุณค่าในการรักษาเสถียรภาพทางสังคม และสร้างความบันเทิงพร้อมทั้งให้การศึกษอบรมประชาชน ตลอดจนให้ทางออกแก่ชีวิตและสังคม

1.3.4 ความสัมพันธ์ของสื่อพื้นบ้านกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน

จากคำนิยามทั้งหลาย รวมถึงรูปแบบ ลักษณะ บทบาทหน้าที่ จะเห็นได้ว่าสื่อพื้นบ้านมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมพื้นบ้านอยู่มาก แนวคิดเรื่องสื่อกับวัฒนธรรมจึงเป็นที่เรื่องที่นักวิชาการส่วนใหญ่ให้ทัศนะคติที่มีทั้งแตกต่างและเหมือนกัน ซึ่งในส่วนของโลกตะวันตกที่เป็นทวีปอเมริกา ให้ความสนใจกับสื่อ ในลักษณะของ สื่อ (Media) ที่เป็นรูปแบบสมัยใหม่เท่านั้น ในขณะที่ฝั่งทวีปยุโรปจะศึกษาเรื่องสื่อ ในลักษณะที่เป็นการสื่อสาร (Communication) ให้ความสนใจออกไปถึง การศึกษา "วัฒนธรรม" โดยประเด็นเรื่องสื่อและวัฒนธรรมจึงถูกมองในแง่ที่ต่างกันไปตามแต่ผู้ให้ทัศนะ เช่น Yoder (1989 : 53) อ้างถึงใน สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2515 : 19-20) มองว่าสื่อพื้นบ้าน นอกจากเป็นเครื่องมือสื่อสารที่สำคัญของชาวบ้านแล้ว ยังนับได้ว่าเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านที่สำคัญที่สุดแขนงหนึ่ง ที่เป็นแหล่งข้อมูลทางวิชาการ เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของชาวบ้านที่สะสมมาหลายชั่วอายุคน มีบทบาทสำคัญกำหนดคุณภาพประชากร

สุภาพค์ จันทวานิช (2527) มองเรื่องของสื่อพื้นบ้านว่า คติชาวบ้าน หรือวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ทำหน้าที่สื่อสารในสังคม ที่จริงแล้วสื่อพื้นบ้านก็คือวัฒนธรรมพื้นบ้าน แต่ที่เรียกชื่อเช่นนี้เพื่อการเน้นคุณสมบัติในการทำหน้าที่สื่อ หรือส่งสารให้แก่คนจำนวนมากในสังคม

กาญจนา แก้วเทพ (2539 : 10) ศึกษาและอธิบายว่า สื่อพื้นบ้านกับวัฒนธรรมพื้นบ้านมีข้อเหมือนมากกว่าข้อต่าง และสามารถโต้ตอบกันได้เพื่อจะวิเคราะห์สื่อพื้นบ้านโดยเฉพาะ

ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างสื่อพื้นบ้านกับวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน กล่าวได้ว่าสื่อพื้นบ้านเป็นรูปแบบที่สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมพื้นบ้านอันเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชุมชนในชุมชน

1.3.5 สื่อเพื่อการพัฒนา

แนวคิดการนำสื่อเพื่อมาใช้ในการพัฒนา เกิดหลังปีพ.ศ.2504 ที่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้น ดังนั้นความหมายของการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาในประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย จึงหมายความว่า การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาไปประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย จึงหมายความว่า การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาไปประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย จึงหมายความว่า การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาไปประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย จึงหมายความว่า การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาไปประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย

จึงหมายความว่า การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาไปประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย จึงหมายความว่า การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาไปประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย จึงหมายความว่า การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาไปประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย จึงหมายความว่า การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาไปประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย

จึงหมายความว่า การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาไปประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย จึงหมายความว่า การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาไปประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย จึงหมายความว่า การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาไปประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย จึงหมายความว่า การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาไปประวัติศาสตร์ตัวหน้าแรกของประเทศไทย

ดังนั้นการพิจารณาว่าสื่อแบบใดควรจะเป็นสื่อเพื่อพัฒนานั้น นิโคลัส เบนเนต (Nicolas Bennett อ้างถึงใน คณะกรรมการนิสิตคณะครุศาสตร์และโครงการสื่อชาวบ้าน, 2537) นักการศึกษาและนักสื่อสารมวลชน อธิบายไว้สรุปได้ว่า

1. สื่อต้องมีมนุษยธรรม คือให้มนุษย์เป็นตัวตั้ง ใช้คนเป็นเป้าหมาย ไม่ใช่เป็นไปเพื่อผลกำไร หรือสื่อเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ความเจริญทางเทคโนโลยี
2. สื่อในการพัฒนาต้องเริ่มจากสภาพความเป็นจริงที่มีอยู่ ต้องสอดคล้องกับสิ่งที่ชุมชนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมมี
3. ช่วยให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในคุณค่า ระบบอันดีงามที่ตัวเองมีอยู่ ผู้ใช้สื่อต้องช่วยให้ประชาชนที่เป็นผู้เสพให้เข้าใจ ได้ตระหนักในระบบคุณค่าอันดีงามเหล่านั้น
4. สื่อเหล่านี้ต้องช่วยให้ผู้รับสามารถเข้าใจในสภาพแวดล้อมของตัวเอง
5. ช่วยนำพาให้ประชาชนเข้าใจความหมายของความเป็นชุมชนอย่างแท้จริง

จะเห็นได้ว่า เบนเน็ต ให้ความสำคัญกับสื่อที่เกิดจากชุมชนร่วมกันผลิตและเป็นสื่อที่มีคุณค่าและสะท้อนวัฒนธรรมชุมชน สำหรับการนำเอาสื่อพื้นบ้านมาใช้เพื่อการพัฒนา จะมีข้อดีในแง่ของสื่อพื้นบ้านเป็นที่นิยมของประชาชนได้ดีกว่าสื่อสมัยใหม่ และมีราคาถูกในแง่ต้นทุนการผลิต เนื่องจากเป็นสื่อที่มีอยู่แล้ว ส่วนใหญ่ใช้ในตำบลบ้านเทิง และควรสอดแทรกเนื้อหาในงานพัฒนา ถ้าหากทำได้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ในแผนพัฒนาฯ มากที่สุด (จุมพล รอดคำดี และคณะ, 2521 : 1) ซึ่งกาญจนา แก้วเทพ (2539 : 196-200) ได้เสนอว่าสื่อต้องมีรูปแบบเฉพาะตัว คือ "เป็นสื่อของชาวบ้าน โดยชาวบ้าน และเพื่อชาวบ้าน" ไม่ควรมีความซับซ้อนมากนัก เพื่อให้ชาวบ้านจะได้สามารถทำได้เองในอนาคต และต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากที่สุดในฐานะตัวตั้ง อาจจะเริ่มต้นกับผู้นำท้องถิ่น หรือศิลปินพื้นบ้าน ซึ่งผู้สร้างสื่ออาจจะเป็นบุคคลภายนอก (ในระยะเริ่มต้น) หรืออาจจะเป็นบุคลากรในท้องถิ่นเอง (ในระยะยาว) ในกรณีที่เป็นบุคคลจากภายนอก จำเป็นต้องรู้ความหมายของระบบการสื่อสารที่มีอยู่ในชุมชนนั้น เพื่อจะได้ส่งสารให้สื่อความหมายได้อย่างที่ตั้งใจ ซึ่งผู้สร้างสื่อในรูปแบบนี้จำเป็นจะต้องมีสำนึกที่จะใช้สื่อเพื่อการพัฒนาอย่างแท้จริง เป้าหมายหนึ่งของการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาในแต่ละท้องถิ่น คือเพื่อปลูกจิตใจและสำนึกของผู้รับสารให้เกิดประกายความสำนึกที่สดใสแจ่มกระจ่าง ดังที่ว่า

... บทบาทหน้าที่ของสื่อเพื่อพัฒนานั้นน่าจะต้องมีส่วนช่วยในการพัฒนาระดับการศึกษาการรับรู้ของประชาชน ช่วยให้ประชาชนได้รู้เท่าทันสภาพความจริงในโลกที่เปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวไป มีส่วนผลักดันให้ประชาชนมีความคิดและมีความสามารถในการตัดสินใจและประกอบกิจกรรม ผดุงรักษาหรือยกระดับศีลธรรมของประชาชน โดยที่สื่อมันจะต้องเป็นเครื่องมือในการสร้างความสำนึกแห่งการเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าทั้งของตัวเองและผู้อื่น แสวงหาเอกลักษณ์ของตน (และวัฒนธรรมของตน) เพื่อให้ปลอดพ้นจากการครอบงำจากภายนอก เป็นต้น ...

สรุปได้ว่าการมองสื่อเพื่อการพัฒนาควรพิจารณาที่ตัวคุณค่าที่บรรจุอยู่ในสื่อ ผู้ใช้ผู้รับควรเป็นประชาชนชาวบ้านที่มีบทบาทร่วมกัน และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ซึ่งการใช้สื่อเพื่อพัฒนาในสังคมไทยมี 3 กลุ่มใหญ่ กลุ่มแรกเป็นการปรับตัวเพื่อให้เกิดการพัฒนาการใช้สื่อที่มีอยู่ในระบบเอง กลุ่มที่สองได้พยายามที่จะประสานสื่อสมัยใหม่เข้ากับสื่อตามแบบประเพณีที่มีอยู่เดิม กลุ่มที่สามเป็นกลุ่มที่นำเอาบางส่วนของเทคโนโลยีของสื่อสมัยใหม่มาปรับใช้เพื่อตอบสนองเป้าหมายของงานพัฒนาในท้องถิ่นโดยตรง (กาญจนา แก้วเทพ, 2539 : 194) การนำมาใช้จึงควรมุ่งที่การยกระดับจิตใจและสร้างสัจธรรมมนุษยธรรม

1.4 ศิลปการละคร

1.4.1 ความหมาย

ศิลปการละครได้รวมเอาละครกับศิลปการแสดงประเภทต่างๆ เข้าไว้ด้วยกันอย่างประสมประสาน ซึ่งคำนิยามของละครนั้นก็มิได้มีอธิบายแตกต่างกันดังเช่นที่

ฉวีวรรณ กินาวงศ์ (2524 : 6) อธิบายว่า “การละเล่นที่แสดงกิริยาท่าทาง ซึ่งจะเน้นว่าหรือเด่นก็เรียกละครด้วย”

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2525 : 703) อธิบายว่า “ละครเป็นการเล่นจำพวกหนึ่ง ปรกติตัวแสดงแต่งเครื่องมียกบทล่าน่าต่างๆ มีท่ารำและมีทำเพลง มักแสดงเป็นเรื่องราว (ยกเว้นโขน ลิเก) ละครจำพวกนี้มีความแตกต่างกันออกไปบ้างตามชนิดของละคร แต่ไม่มีแต่งเครื่อง ไม่มีร้อง ไม่มีรำ หรือทำเพลงโดยตรง เช่น ละครพูด ละครดลก”

บางท่านว่าหมายถึงละครว่า (ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ 2529 : 108) ซึ่งหากเป็นละครแต่เดิมของไทยนั้นจะมีความหมายกว้างขวาง เพราะครอบคลุมถึงศิลปะของการแสดงทุกชนิดที่ใช่ “คน” หรือ “ตัวแทนของคน” กระทำบทบาทต่อกันเป็นเรื่องราว ได้แก่ โขน ละคร หนัง หุ่น ฯลฯ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2531 : 44) มีลักษณะการแสดงที่แตกต่างกันไปตามแต่ประเภท ถ้วนนับเป็นละคร จะเห็นได้ว่าความสำคัญของละครย่อมขึ้นอยู่กับที่การแสดงละคร ซึ่งได้มีผู้ให้ทัศนะของการแสดงละครเป็นต้นว่า

วิลเลียม มอริส (William Morris 1973 : 437) อธิบายการแสดงละคร หรือ Dramatization ว่า “เป็นการแสดงออกหรือศิลปะอย่างหนึ่งในรูปของการแสดงละคร แต่ไม่ใช่การละครโดยตรง เป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่ทำให้บุคคลได้มีโอกาสเปิดเผยและแสดงทัศนคติของเขาที่ไม่สามารถแสดงออกมาได้โดยตรงและยังฝึกปฏิบัติให้เกิดทักษะต่างๆ ร่วมกัน”

นิพนธ์ สุขปริดี และถิตตา สุขปริดี (2517 : 278) อธิบายว่า “การแสดงละคร หมายถึง การแสดงละครที่จัดขึ้นเหมือนกับสถานการณ์ที่น่าจะเป็นจริงมากที่สุด ทั้งบุคลิก การแต่งกายและสิ่งแวดล้อม การจัดแสดงละครแบบนี้เป็นเรื่องยุ่งยากซับซ้อนต้องอาศัยกำลังคนและเวลา”

สุจิต เพ็ชรขอบ (2524 : 106) กล่าวว่า “การแสดงละคร คือการแสดงเป็นเรื่องเป็นราวอย่างง่าย ๆ พอที่ผู้เรียนจะแสดงได้เพื่อความบันเทิงใจของผู้แสดงเองและผู้ชม”

เศรษฐ พลอินทร์ (2524 : 1) ว่า “การแสดงละคร เป็นการแสดงเพื่อให้เกิดความบันเทิงหรือสำเร็จอารมณ์ที่เป็นเรื่องราว”

จะเห็นได้ว่าละครเป็นศิลปการแสดงแบบหนึ่ง ซึ่งศิลปการละคร คือ ศิลปะที่เกิดขึ้นจากการนำภาพจากประสบการณ์และจินตนาการของมนุษย์มาผูกเป็นเรื่องและจัดเสนอในรูปของการแสดง โดยมีนักแสดงเป็นผู้สื่อความหมายและเรื่องราวต่อผู้ชม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2531 : 1) ละครยังถือเป็นสื่อและศิลปะชนิดหนึ่งที่เขาถึงผู้ชมได้เป็นอย่างดี เพราะมีลักษณะเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน จะสังเกตได้จากผู้ชมที่ดูละครจะมีอารมณ์ร่วมไปกับเหตุการณ์และตัวละครนั้นๆ ฉะนั้น สื่อละครเท่ากับเป็นสื่อแห่งชีวิตนั่นเอง ผู้ชมละครจะได้สัมผัส และเฝ้าดูการเป็นไปของชีวิตหนึ่งๆ (สื่อชาวบ้าน 2533 : 19) อันแสดงให้เห็นว่าละครไม่เพียงเป็นศิลปการแสดงแต่ยังเป็นทำหน้าที่สื่อสารเรื่องราวชีวิตหนึ่งไปยังชีวิตหนึ่ง

1.4.4 ประเภทของการแสดงละคร

ประเพณี เทพธรรานนท์ (2522 : 23-56) แบ่งละครออกเป็น 6 ประเภท ได้แก่

1. ละครชาตรี เป็นละครเวทีที่เป็นแบบฉบับบริสุทธ์ของไทยตั้งแต่สมัยโบราณ ตัวละครร้องเองไม่มีต้นเสียง โดยจะมีการบอกบทจะร้องเองตามใจชอบไม่ได้ ตัวละครที่เหลืออยู่ ณ ที่นั้นก็ เป็นถูกคู่ไปในตัว เมื่อขึ้นต้นและจบการแสดงจะมีการรำขัดเสมอ
2. ละครนอกเดิมเป็นละครพื้นเมืองทั่วๆ ไป จะเรียกว่าละครเท่านั้น ต่อมาเมื่อมี ละครใน พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ทรงบัญญัติชื่อเรียกให้แตกต่างกัน โปรดให้เรียกละครพื้นเมืองที่ใช้ผู้ชาย แสดงล้วนๆ ว่าละครนอก มีลักษณะการดำเนินเรื่องรวดเร็ว เจ็บปนด้วยตลกขบขัน การเล่นตลกก็อาจจะเล่น ดอนไตดอนหนิงเสียนาน มิได้คำนึงถึงเวลาหรือการดำเนินเรื่องหรือขนบธรรมเนียมประเพณี การร่ายรำมีที่ ท่าวังไวกระฉับกระฉง เน้นความรู้สึกให้เด่นชัดเป็นจริงจัง
3. ละครใน เป็นละครที่เกิดขึ้นภายในพระราชฐานโดยพระมหากษัตริย์ทรงจัดให้ มีขึ้น สำหรับให้ข้าราชการฝ่ายในตั้งแต่พระสนมลงมาเป็นผู้แสดง สำหรับเพื่อใช้เล่นในงานพระราชพิธีใน พระราชานิเวศน์ ลักษณะของการแสดงละครใน เน้นทำท่าที่อ่อนช้อย เนื้อเรื่องไม่สำคัญ จึงดำเนินเรื่อง ค่อนข้างช้า ภาษาที่ใช้ในละครในนี้จะต้องสุภาพอ่อนโยน ไม่หยาบโลน
4. ละครดึกดำบรรพ์ เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นละครที่ปรับปรุงขึ้นจากละครในและละครแบบตะวันตก เพื่อให้การดำเนินเรื่องรวดเร็วทันใจ ผู้ชม การพื่อนรำจะสั้นน้อย ตัวละครจะต้องทั้งร้องทั้งรำและพูด ดอนไตที่ต้องการความไพเราะก็จะขับร้องหรือ แทรกการอ่านทำนองเสนาะไว้ เป็นละครที่มักจัดเล่นบนเวที มีการใช้เทคนิคการจัดฉากให้ผู้ชมจริงด้วย
5. ละครพื้นทาง เป็นละครผสมคือเอาแบบฉบับมาจากละครนอก แต่ปรับปรุงใหม่ ซึ่งปะปนศิลปะหลายอย่าง เช่น นำเอาศิลปะทางเพลงดนตรีและขับร้องกับพื่อนรำประเภทต่างๆ ที่สามารถ แทรกผสมเข้าไว้ด้วย เพื่อให้หน้าดู น่าฟัง
6. ละครร้องเป็นละครที่ใช้ทำทางแบบสามัญชนธรรมดาไม่มีการร่ายรำ มี 2 ชนิด ชนิดแรกเป็นละครร้องล้วนๆ ไม่มีคำพูดธรรมดาแทรกอยู่ อีกชนิดเป็นละครร้องสลับพูด ซึ่งการดำเนินเรื่อง จะมีทั้งร้องและพูด

ส่วน จีวรพรรณ กินาวงศ์ (2524 : 20) ได้กล่าวละครประเภทต่างๆ ไว้มากมาย ได้แก่ ละครชาตรี ละครนอก ละครใน ละครดึกดำบรรพ์ ละครร้อง และละครพูด ซึ่งละครพูดได้อธิบายว่า "ละครพูดนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้นำเผยแพร่เป็นละครที่มีลักษณะธรรมดามากกว่าละคร ประเภทอื่นๆ ที่กล่าวมาแล้ว เพราะผู้แสดงจะพูดจากกันตามปกติ ไม่มีรำ ไม่มีร้อง และไม่มีดนตรีประกอบ"

นอกจากนี้อาจมีการแบ่งละครเป็นละครพื้นบ้าน ดังที่สุรพล วิรุฬห์วิทย์ (2530 : 7) กล่าวว่า "ละครพื้นบ้าน มีลักษณะผสมผสานระหว่างดนตรี ขับร้อง พื่อนรำ เกราะ และมุขตลก เนื้อร้องมัก นำมาจากนิทานพื้นบ้านบ้าง นิทานชาดก ทางพระพุทธศาสนา รวมเกียรติวมทั้งพงศาวดารจีน มอญ พม่า เป็นต้น ตลอดจน เรื่องที่แต่งขึ้นใหม่ ซึ่งมักอาศัยโครงเรื่องหลักๆ เพียงไม่กี่โครงเรื่อง"

ส่วนการแบ่งแยกละครตามอย่างแนวละครตะวันตก จะเห็นละครมีหลากหลายประเภท อันมาจากการพัฒนาการละครตามแต่ละยุคแต่ละสมัย และการแสดงออก ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการได้ รวบรวมเป็นหนังสือแบบเรียน "ศิลปะการละครเบื้องต้น 1-2" (2531) สรุปได้ว่ามี

1. ละครประเภทโศกนาฏกรรม หรือที่เรียกว่า แทรจิดี (Tragedy)
2. ละครประเภทตลกขบขัน หรือที่เรียกว่า ฟาร์ส (Farce) และคอเมดี้ (comedy)
3. ละครอิงนิยาย หรือที่เรียกว่า โรมานซ์ (Romance)
4. ละครประเภทเรียวรมย์ หรือที่เรียกว่า เมโลดราม่า (Melodrama)
5. ละครสมัยใหม่ (Modern Drama) ซึ่งยังแยกเป็น
 - 5.1 แนวเหมือนชีวิต ที่เรียกว่า เรียลิสม์ (Realism) และแนทเชอรัลลิสม์

(Naturalism)

5.2 แนวต่อต้านความเหมือนชีวิต (Anti-realism) ที่แบ่งออกเป็น แนวสัญลักษณ์ หรือ ซิมโบลิสม์ (Symbolism) แนวอิงนิยายรัก (Romantic) หรือ โรแมนติซิสม์ (Romanticism) สมัยใหม่ แนวนำจินตนาการหรือความจริงในจิตใจสำนึกของตัวละครแสดงออก (Expressionism) แนวไร้สาระ (Absurd) และละครเพื่อสังคม ซึ่งรวมละครแนวเอพิค (Epic) ไว้

จากที่กล่าวมานั้นยังมีละครอีกมากมายหลายประเภทที่ปรากฏในแบบเรียนศิลปะการละครของกระทรวงศึกษาธิการไม่ว่าจะเป็นละครเพลง (Musical Theatre) ละครสังคมนิยมแบบประยุกต์ (Modified Realism) ฯลฯ โดยในบรรดาละครประเภทต่างๆ ละครตะวันตกที่เรียกว่าละครเพื่อสังคม คือละครที่มีแนวโน้มในทางกระตุนความสำนึกทางสังคม ให้คนดูมองเห็นปัญหาในสังคมและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้สังคมดีขึ้น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2531 : 37) โดยนักละครคือ แบร์โทลท์ เบรชท์ เป็นบุคคลสำคัญในละครประเภทนี้ และเสนอละครที่เรียกว่าแนวเอพิค ซึ่งเป็นละครที่ดูจะสอดคล้องกับละครของไทยไม่ว่าจะเป็น ลิเก ละครชาตรี ฯลฯ ด้วยว่าเข้าถึงผู้ชมได้ง่าย

1.4.3 องค์ประกอบของละคร

เบญจมาศ และเศรษฐ พลอินทร์ (2524 : 108-109) กล่าวถึงลักษณะของละครจะต้องมีองค์ประกอบได้แก่ จาก มีการใช้ภาษาธรรมชาติ มีการเปลี่ยนฉาก และเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวตามท้องเรื่อง เน้นบทบาทของการแสดง และเล่นบนเวทีซึ่งก็ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก โดยลักษณะดังกล่าวนี้ถือเป็นต้นแบบของละครไทยในปัจจุบัน ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการ (2531 : 11-39) ได้อธิบายองค์ประกอบของละครไว้ในหนังสือเรียนศิลปะการละครเบื้องต้นพอสรุปได้ว่า 3 ประการได้แก่

1. เรื่อง หรือบทละคร คือการลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างมีจุดหมายปลายทาง ทำให้ผู้ชมสามารถเข้าใจได้ว่า ใครทำอะไร ด้วยจุดประสงค์และได้รับผลอย่างไร เพื่อเขียนขึ้นเป็นบทละคร
2. การแสดง คือการนำบทละคร หรือเรื่องราวที่มีอยู่ มาจัดนำเสนอในรูปแบบของการแสดง ณ สถานที่ใดที่หนึ่ง อาจจะเป็นโรงละครหรือที่อื่นใดที่สามารถจัดแสดงละครเพื่อเสนอต่อผู้ชมได้
3. ผู้ชม คือ ผู้ที่รับรู้คุณค่าของละคร มีปฏิกริยาตอบโต้ ได้รับแง่คิด ความเห็นที่อาจไปกล่อมเกลานิสัยใจคอ ทัศนคติ หรือเจตคติของตนที่มีต่อสิ่งต่างๆ ในชีวิต

โดยองค์ประกอบทั้งสามส่วนล้วนมีความสัมพันธ์ไม่อาจแยกออกจากกันได้

1.4.4 คุณค่าและความสำคัญของศิลปการละคร

ศิลปการละครถือได้ว่ามีความสำคัญมาแต่อดีต ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบละครนอก ละครใน ละครว่าต่างๆ ล้วนแล้วแต่มีคุณค่า หลังจากรัชสมัยของพระบาทมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้นำเอาละครมาใช้ สื่อเพื่อสร้างค่านิยม รวมถึงการใช้ละครเป็นสื่อศิลปะและเผยแพร่แนวคิดที่มีประโยชน์ แสดงให้ประชาชนได้ชมอย่างจริงจัง ซึ่งต่อมาในสมัยจอมพลป. พิบูลย์สงครามได้ให้หลวงวิจิตรวาทการแต่งบทละครต่างๆ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือสร้างชาติและแทรกแนวคิดชาตินิยม ซึ่งพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี (พ.ศ.2418) สมัยนั้น (ประอรวัตน์ บูรณมาต, 2528 : 148) ได้กล่าวว่า

... การนาฏดุริยางค์ คือการละครและการดนตรีนั้นเป็นส่วนประกอบอันสำคัญอย่างหนึ่ง แห่งวัฒนธรรมของนานาชาติประเทศชาติใดที่เจริญอยู่ในความเป็นเอกราช ก็ยังควรบำรุง บังคับแห่งวัฒนธรรมเหล่านี้ให้วัฒนาการ ปวงชนของชาติจะได้มีศิลปะอันรุ่งเรืองเป็นเครื่อง แสดงชีวิตจิตใจของตน ว่ามีลักษณะพิเศษเป็นอิสระเฉพาะตน ...

จะเห็นได้ว่าในสมัยนโยบายการปกครองของจอมพลป. พิบูลสงคราม ได้ส่งเสริมและ สนับสนุนการใช้สื่อละครเพื่อการเมืองอย่างมาก บทละครของหลวงวิจิตรวาทการ จึงมีอิทธิพลต่อการสร้าง วัฒนธรรมชาตินิยม และยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน คือเพลงปลุกใจ และสำนวนต่างๆ ในบทละคร ตลอดจนแนวความคิดในการทำละครอิงประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน (ประอรวัตน์ บูรณมาต, 2528 : 269)

แม้ในสมัยปัจจุบันศิลปการละครก็ยังคงมีความสำคัญและสะท้อนให้เห็นคุณค่าต่างๆ ท่ามกลางยุคสมัยที่แปรเปลี่ยน ซึ่งเชกสเปียร์ นักประพันธ์ชาวอังกฤษที่มีชื่อเสียงได้กล่าวว่า “ละครคือ กระจากสองชีวิต” เช่นเดียวกับบอริสโตเตล นักปราชญ์ชาวกรีกพูดถึงละครว่า “เป็นการเสนอเรื่องราวที่ เลียนแบบการกระทำของมนุษย์ และความจริงที่ได้รับจากละครไม่ใช่เป็นแต่เพียงข้อเท็จจริงของยุคหนึ่งยุคใด แต่เป็นความจริงตลอดกาลเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2531 : 7)

ฉวีวรรณ กีนาวงศ์ (2521 : 35) กล่าวว่า “การละครในการศึกษาให้ประโยชน์ที่มีคุณค่า มากมาย การแสดงละครได้มีส่วนช่วยให้มีประสบการณ์ด้านการแสดง การใช้สติปัญญาพัฒนาจิตใจ และ มีส่วนช่วยเหลือในการพัฒนาตนเอง ตลอดจนพัฒนาการเข้าถึงคัมภีร์ของมนุษย์อีกด้วย”

สนม ครูทเมือง (2523 : 5) กล่าวถึงประโยชน์ของละครว่า “ประโยชน์ที่ได้รับจาก การสอนโดยวิธีการละครนั้นมีมากมาย เช่น ได้รับประสบการณ์ตรง เป็นการฝึกทักษะการพูด ฟัง อ่านและ เขียน ฝึกการทำงานร่วมกัน ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง มีการพัฒนาบุคลิกลักษณะ ตลอดจนทางด้าน จิตใจ ให้เกิดความชื่นชอบในการเรียนภาษาไทยและรักวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างดี”

สุจริต เพียรชอบ (2524 : 2-3) กล่าวถึงคุณค่าของละครไว้ดังนี้

... มนุษย์เราชอบความสำราญใจ ชอบความบันเทิง ... ศิลปะการละครช่วยให้ความ บันเทิง เพราะช่วยคลายความเครียด สมองแจ่มใส จิตใจเราเบิก ... ช่วยให้ความรื่นรมย์แก่ ผู้อื่นได้เป็นอย่างมาก ความสามารถในการแสดงช่วยให้เป็นผู้ที่มีบุคลิกภาพ ท่วงท่า ท่าที และการวางตัวได้ดีในทุกโอกาส มีความคล่องตัวสามารถช่วยให้กิจกรรมหรือพิธีการต่างๆ ดำเนินไปด้วยดี และถ้าได้มีโอกาสแสดงออกมากขึ้นก็จะยังทำให้เกิดทักษะในการแสดง ประสพผลสำเร็จ มีความมั่นใจและกล้าแสดงออกมากขึ้น ...

จะเห็นได้ว่า ศิลปะของการละคร เป็นศิลปะร่วม ที่รวมศิลปะหลายแขนงเข้าไว้ด้วยกัน นับตั้งแต่ศิลปะของการประพันธ์ การแสดง การกำกับการแสดง การออกแบบสรวงฉากและเครื่องแต่งกาย การออกแบบและจัดแสง ตลอดจนศิลปะด้านอื่นๆ อีกมาก ซึ่งอาจรวมถึงศิลปะของดนตรี การร่ายรำ หรือ การเต้นรำ ฯลฯ ตามแต่ลักษณะและแนวการเสนอของละครเรื่องนั้นๆ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2531 : 1) ดังที่ คำรณ คุณะติลก แห่งคณะละครพระจันทร์เสี้ยว ได้กล่าวไว้ว่า (2539 : 7)

... ศิลปะการละคร เป็นปรากฏการณ์รวบรวมศิลปะกรรมแขนงต่างๆ เข้ามาไว้ร่วมกัน ไม่ว่าจะ เป็นจิตรกรรม ประติมากรรม คีตกกรรม วรรณกรรมและนาฏกรรม แต่ผู้ชมจะคุ้นเคยและให้ความสำคัญในการตีความในเชิงวรรณกรรมเท่านั้น บทละครต้องมาก่อนการวิเคราะห์บท ... การตีความทางปรัชญา ... วิเคราะห์ตัวละครเป็นไปอย่างสุนกสนาน ซิกมันด์ فروยด์ และคอนสแตนติน สตานิสลาฟสกี ถูกนำมาใช้อย่างครึ้งๆ กลางๆ มีลักษณะสำคัญที่ขาดมิได้ในศิลปะการละคร คือ การสื่อสารกันในระดับความรู้สึก ซึ่งยากต่อการตีความ ... วิเคราะห์และถ่ายทอดด้วยภาษาอักษร เพราะมันเป็นภาษาที่เกิดขึ้นให้ประจักษ์แจ้งต่อหน้าต่อตา จับพลันท์ทันทีทันใด ... ของขบวนการความสัมพันธ์ของมนุษย์ ผู้ดู ผู้แสดงโดยไม่มีสื่ออื่นใดมาขวางกั้น ...

1.4.5 ความสัมพันธ์ระหว่างละครกับสังคมไทย

ละครแต่เดิมเกิดขึ้นมาจากพิธีกรรม เช่นการร่ายรำบูชาดวงสวรรค์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของคนพื้นเมือง และมีวิวัฒนาการจนมีรูปแบบการแสดงออกในลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นระบำว่า เต้นที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และพัฒนามาจนปรากฏเป็นหลักฐานว่ามีละครเกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเป็นละครว่าหรือที่เรียกว่านาฏศิลป์ (โสภณวิมล จันทระประภา, 2508 : 5) ต่อมาได้มีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยามีลักษณะของละครที่เรียกการแสดง เช่น ละครชาตรี หนังใหญ่ หุ่นละครนอก ฯลฯ ล้วนแล้วแต่มีบทบาทเพื่อสร้างความบันเทิง และเป็นมหรสพในพิธีสำคัญๆ ของชาติ

ละครในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะละครว่าผู้แสดงจะเป็นชายล้วน ยกเว้นละครในที่แสดงในพระบรมมหาราชวังตัวแสดงจะเป็นหญิงล้วน (โสภณวิมล จันทระประภา, 2508 : 11-12) ภายหลังรัชกาลที่ 4 ทรงออกพระราชกฤษฎีกาอนุญาตให้คนไทยทั้งชายและหญิงเล่นละครได้ ละครไทยจึงเฟื่องฟู และมีลักษณะเป็นการค้ามากขึ้น เกิดมีโรงละครและคณะละครขึ้นมากมาย ผู้แสดงมีรายได้มากถึงกับการเก็บภาษีการแสดงเพื่อช่วยรายได้ของแผ่นดิน (ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2511 : 13) ละครในสมัยนี้ยังคงไม่หนีจากจุดมุ่งหมายดั้งเดิมนัก

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5-6 เป็นยุคที่ละครไทยเฟื่องฟูมากมีละครที่เกิดขึ้นใหม่ในหลายลักษณะ เช่น ละครตึกตำบรวรพ์ ที่ดัดแปลงละครตะวันตกเข้ามาเป็นละครไทย ละครพูด ฯลฯ ซึ่งมีเจ้านายและขุนนางไทยเป็นเจ้าของคณะละคร ละครในยุคนี้นอกจากจะให้ความบันเทิงและทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องมีรายได้เท่านั้น แต่ละครยังถูกใช้เป็นสื่อในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมด้วย (มีหนี่ รัตนิม, 2525 : 4) โดยเฉพาะหลังสมัยรัชกาลที่ 6 โดยการนำของจอมพลป. พิบูลสงคราม ละครจึงมีความสำคัญมีบทบาทอย่างมากในทางการเมือง เป็นเครื่องมือเผยแพร่ลัทธิชาตินิยมซึ่งทำให้คนไทยรักชาติขึ้น ผลที่ดีที่สุดคือทำให้ฐานะทางการเมืองของจอมพลป. พิบูลสงคราม มั่นคงขึ้น (จิระพัฒน์ หอมสุวรรณ, 2517 : 6)

ในช่วงหลังสงครามโลก ประเทศไทยได้เปลี่ยนรูปแบบไปอีก คนไทยนิยมดูละครเวที เนื่องจากอยู่ในสภาพที่ขวัญเสียจากสภาพการสู้รบ จึงหาทางออกด้วยการดูละครเพื่อความเพลิดเพลิน ละครจึงเป็นเสมือนเครื่องช่วยทางจิตใจที่ช่วยลดความตึงเครียดลงได้ (เพาวิภา ภูมรสถิตย์, 2528 : 15)

ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงพ.ศ.2475 ประเทศไทยก็ได้เปลี่ยนลักษณะและรูปแบบการนำเสนอไปอีก ซึ่งจากที่คนไทยให้ความนิยมในละครเวที ละครเวทีจึงปรับเปลี่ยนเพื่อให้เข้าถึงประชาชนได้มากยิ่งขึ้น ละครได้กลายเป็นสื่อที่ต้องการนำเสนอเนื้อหาเรื่องราวที่มีได้มุ่งเพียงเพื่อความบันเทิงเท่านั้น บรรดาปัญญาชนชาวไทยนี้เองที่ให้ความสนใจและดำเนินการผลิตละครในลักษณะนี้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะยุคการเคลื่อนไหวทางการเมืองเดือนตุลาคม พ.ศ.2516-2519 รูปแบบของละครเพื่อสังคมเป็นที่นิยมอย่างมากจากบรรดานิสิตนักศึกษา และประชาชนทั่วไป และได้แพร่กระจายเป็นสื่ออย่างหนึ่งที่เสนอปัญหาสู่ชุมชน เช่น ละครของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ละครธรรมศาสตร์ ละครตามสถาบันการศึกษาต่างๆ ละครกลุ่มพระจันทร์เสี้ยวการละคร ฯลฯ

ในปัจจุบันละครเพื่อสังคมถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญมาก รูปแบบของละครอาจเรียกตามลักษณะ เช่น ละครประชาชน คือละครที่เข้าถึงประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ ละครเวทีที่ตระเวนแสดงไปตามท้องที่ต่างๆ ละครการศึกษา ฯลฯ ที่ล้วนแล้วแต่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการรับรู้ ตระหนักในปัญหา สามารถแสดงการวิพากษ์วิจารณ์หรือตอบโต้ความรู้สึกนึกคิดหลังจากที่ได้ดูละคร เช่น คณะละครมธราชมป้อม (2523) ในโครงการสื่อชาวบ้าน กลุ่มคนหน้าขาว (2526) เน้นละครใบ้ กลุ่มเสน่หา (2528) ที่เน้นนาฏกรรมร่วมสมัย กลุ่มมาษา (2529) เป็นของสถาบันศิลปวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา ฯลฯ (กอบกุล อิงคุทานนท์, มปป. : 87-88)

1.4.8 บทบาทของละครที่มีต่อการให้การศึกษ

ในการนำละครมาใช้ในการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของการจัดกิจกรรมการละครหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการละครก็ดี ล้วนมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการเรียนรู้ของบุคคล ซึ่ง เจอรัลดีน ซิก (Geraldine Siks, 1977 : 147-150) กล่าวว่า

... การละครสามารถใช้เป็นแรงหนุนในการเรียนรู้ของเด็ก ถ้าครูรู้จักใช้การละครเป็นเครื่องช่วยสอนอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อบูรณาการ (ตามศัพท์) กระบวนการต่างๆ ประกอบเข้าด้วยกัน เห็นส่วนเดียวกัน สามารถนำไปพิจารณาร่วมกับสถานการณ์พัฒนาการของเด็ก โดยบูรณาการด้านการละครสามารถนำมาดัดแปลงในการเรียนรู้ส่วนบุคคลได้ แต่แต่ละบุคคลมีความเกี่ยวพันเนื่องจากแรงดันภายนอกและแรงผลักดันภายใน แรงผลักดันภายในเป็นส่วนแสดงความแตกต่างระหว่างบุคคล การใช้ละครเป็นเสมือนแรงผลักดันภายนอก มีครูที่สามารถจัดให้มีความเกี่ยวข้องกันกับเด็ก และการเรียนรู้ของเด็กก็จะเป็นประโยชน์ยิ่ง ...

เอิล ดับเบิลยู สเตอวิก (Earl W. Stevick, 1979 : 201) กล่าวถึงประโยชน์ในการนำกิจกรรมการละครมาใช้ว่า "กิจกรรมการละคร ทำให้นักเรียนสามารถแสดงและเกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่แตกต่างกันได้นั้น เนื่องจากนักเรียนคิดวาดภาพหรือจินตนาการและคิดสร้างลักษณะตัวแสดงไปตามสถานการณ์จำลองบทบาทสมมุติที่จัดขึ้นซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาความคิด ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง"

สโตส พันธุมโกมล (2519 : 46) กล่าวถึงบทบาทของละครที่มีต่อการศึกษาว่า ... ถ้านำการละครมาเข้าประกอบการสอนให้มีประสิทธิภาพ ก็จะก่อให้เกิดประโยชน์เป็นอย่างยิ่งต่อเยาวชน ซึ่งอยู่ในวัยที่กำลังพัฒนาทางด้านความคิด จิตใจ สติปัญญา ทัศนคติ และความรู้ความสามารถในด้านต่างๆ การใช้ศิลปะการละครประกอบการสอนนั้น ผู้เรียนจำเป็นต้องเป็นผู้แสดง จึงต้องอ่านบทละครให้เข้าอย่างลึกซึ้ง ... ผู้เรียนต้องขวนขวายหาความรู้ความเข้าใจทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ สังคม ปรัชญา ภาษา วรรณคดี ...

ฉวีวรรณ กินวางศ์ (2524 : 1) อธิบายว่า

... การใช้ละครประกอบการสอนทำให้เยาวชนของชาติได้รับการพัฒนาทางด้านจิตใจ โดยการปลูกฝังทัศนคติในด้านสุนทรียศาสตร์ เพราะการละครส่งเสริมการแสดงออกของเด็ก ช่วยพัฒนาบุคลิกภาพ พัฒนาความคิดริเริ่มและสร้างสรรค์ พัฒนาด้านจิตใจให้มีศิลปะนิยม และรักวัฒนธรรมไทย การละครนอกจากจะทำให้เยาวชนเป็นผู้มีความคิดกว้างขวางแล้วยังสามารถช่วยให้มีการแสดงออกทางด้านอารมณ์อีกด้วย อารมณ์และความรู้สึกนี้ ... ยังสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ในเรื่องของงานเขียนบทละครประเภทสร้างสรรค์ด้วย จึงกล่าวได้ว่าการละครนี้มีความจำเป็นและสำคัญมากที่จะนำมาใช้ในการศึกษาของประเทศไทย ...

อรพума ยุทธวงศ์ (2526 : 4-5) กล่าวถึงการใช้ละครเพื่อในการสอนว่า “ศิลปะการละครประกอบการสอนในชั้นเรียน คือการนำเอาลักษณะของการแสดงออกที่เป็นเรื่องราวมาใช้ประโยชน์เพื่อการเรียนรู้ของเด็ก”

จะเห็นว่าละครมีบทบาทให้การศึกษามาก เนื่องจากได้ประมวลความรู้ต่างๆ และประสบการณ์ของบุคคล ถ่ายทอดให้แก่ผู้ชม ก่อให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ๆ ขึ้น พัฒนาทัศนคติ ความรู้ ความคิด จิตใจของบุคคล ให้เห็นถึงความงามและความละเอียดอ่อนที่หล่อเลี้ยงจิตใจไม่ให้กระต้าง ส่งผลต่อความสัมพันธ์ที่พึงพาศักดิ์กันและไม่เบียดเบียนกัน

1.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เมื่อวัฒนธรรมพื้นบ้านมีอิทธิพลต่อการศึกษาอย่างมาก จึงมีผู้ศึกษาเรื่องการใช้วัฒนธรรมหรือสื่อพื้นบ้านในการศึกษาโดยตรง ทั้งวิเคราะห์สื่อพื้นบ้านที่อยู่ในลักษณะต่างๆ หรือการใช้สื่อพื้นบ้านในการเรียนการสอน ดังเช่น

สุนทรี ดวงทิพย์ (2525) ศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านตำบลท่าไม้ ตำบลพวานกระต้าง จังหวัดกำแพงเพชร” กลุ่มตัวอย่างคือ ครูอาจารย์จังหวัดกำแพง จำนวน 100 คน พบว่า วรรณกรรมพื้นบ้านมีคุณค่าและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน ควรมีการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมพื้นบ้านเพื่อประโยชน์ในการเรียนการสอนต่อไป

สุประณีต ยศกลาง (2528) ศึกษา “การใช้สื่อพื้นบ้านประเภทหมอลำ ในการฝึกอบรมกลุ่มเยาวชนนอกโรงเรียนในจังหวัดร้อยเอ็ด” ซึ่งผลการศึกษาพบว่าสื่อพื้นบ้านดังกล่าวทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมทั้งสองกลุ่มมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้นกว่าเดิมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและทั้งสองกลุ่มมีความคิดเห็นต่อวิธีการฝึกอบรมในระดับที่เห็นด้วยอย่างยิ่ง

สมจิตร์ เอื้ออรุณ (2528) ได้วิจัยเรื่อง "การทดลองสอนนิลยทางสังคมโดยใช้สื่อเน้น ศิลปวัฒนธรรมไทย เพื่อสร้างเสริมเจตคติต่อวัฒนธรรมไทยแก่นักเรียนก่อนวัยเรียน" โดยทดลองสอน จำนวน 40 คน พบว่า นักเรียนที่เรียนตามแผนการสอนโดยใช้สื่อที่เน้นศิลปวัฒนธรรมไทยมีเจตคติต่อ วัฒนธรรมไทยสูงกว่านักเรียนที่เรียนตามแผนการสอนที่ใช้สื่อไม่เน้นศิลปวัฒนธรรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ.

จันทรเพ็ญ ซาติพันธ์ (2530) ทำวิจัยเรื่อง "การรับข่าวสารทางด้านจริยธรรมจาก สื่อพื้นบ้านประเภทของประชาชนในอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่" ศึกษากลุ่มประชากร 200 คน พบว่า ผู้ฟังชาวชนบทมีทัศนคติที่ดีต่อขอมากกว่าคนในเมือง ได้รับข่าวสารทางจริยธรรม 11 ประการ ได้แก่ ความสามัคคี ความเมตตา กรุณา ความกตัญญู กตเวทิตะ ความประหยัด ความอดุสหาะ ความซื่อสัตย์สุจริต ความเสียสละ มีระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ ความยุติธรรม ความมีเหตุผล ตามลำดับ

จินตนา หนูณะ (2533) ได้ศึกษา "บทบาททางสังคมของสื่อพื้นบ้านรองเง็งต้นหยง" ทั้งที่เคยเป็นมาและแปรรูปไปบ้างแล้ว พบปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเสื่อมสลาย ดังนี้คือ

1. การเข้ามาแทนที่ของสื่อสมัยใหม่ สื่อวิทยุ สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโทรทัศน์ ภาพยนตร์
2. ข้อจำกัดของตัวสื่อรองเง็งต้นหยง ในด้านต่างๆ กระบวนการสืบทอด โอกาส การแสดง รายได้ และความสามารถในการปรับปรุงดัดแปลงตัวเอง
3. การสื่อความนิยมของผู้ชม คือความยากในการเล่น อีกทั้งการขาดการบันทึก เป็นลายลักษณ์อักษร และการสนับสนุนจากรัฐ

จะเห็นได้ว่าสื่อพื้นบ้านมีส่วนสำคัญในการเป็นเครื่องมือเพื่อให้เกิดการศึกษา ได้สร้างความเข้าใจ ต่อตนเองและวัฒนธรรมของท้องถิ่น นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยด้านละครที่ถือเป็นสื่อพื้นบ้านแขนงหนึ่ง ดังเช่น

เรย์มอนด์ ซาฟแฟม (John Raymond Sharpham 1972 : 1875-A) วิจัยเรื่อง "การศึกษาเกี่ยวกับการใช้กิจกรรมการละครสร้างสรรค์ในระดับมัธยมศึกษาในประเทศอังกฤษ" (A Descriptive Study of Creative Drama at the Secondary Level in England) เพื่อศึกษาวีธีสอน และธรรมชาติของกิจกรรมละครในระดับมัธยมศึกษาในประเทศอังกฤษ วิเคราะห์ลักษณะวีธีสอนเฉพาะ เพื่อแสดงถึงการนำกิจกรรมการละครไปสอนในระดับมัธยมศึกษาในสหรัฐอเมริกา โดยแบ่งเป็น 3 ข้อคือ ธรรมชาติของกิจกรรมละคร ปรัชญาสำหรับการใช้กิจกรรมการละคร เทคนิคที่ใช้ในกิจกรรมการละคร พบว่า

1. กิจกรรมการละครเป็นกระบวนการสอนที่มีคุณค่าและมีสาระแก่นสาร
2. กิจกรรมการละครเป็นกิจกรรมที่ใช้ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งมีการแสดง ทั้งรายบุคคลและกลุ่ม โดยเน้นการพัฒนาตัวการยอมรับตัวเองและการยอมรับผู้อื่น
3. กิจกรรมการละครระดับมัธยมศึกษาในประเทศอังกฤษ ไม่เหมือนกับ การแสดงบนเวทีและทำหน้าที่ต่างกัน เพราะไม่ต้องมีผู้ชม ไม่จำเป็นต้องแสดงอย่างงดงาม หรือจบสมบูรณ์
4. ครูผู้จัดกิจกรรมการละคร ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้นำทาง .
5. ไม่มีวิธีการใดที่ถูกต้อง หรือสร้างชิ้นเพื่ออะไรในระดับนี้โดยเฉพาะ แต่จะใช้ แนวทางหลายวิธีด้วยกัน

6. การประเมินผลกิจกรรมการละครขึ้นอยู่กับครู ผู้ตัดสินด้วยตนเองแบบ อัจฉริยะ (Subjective) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงจุดอ่อนของการใช้กิจกรรมการละครในระดับมัธยม

ชาลส์ เอ็ดเวิร์ด (Charles Edward, 1977 : 32) ศึกษาเกี่ยวกับการละครสร้างสรรค์ (Creative Dramatics) พบว่า การละครสร้างสรรค์เป็นกิจกรรมอันจำเป็นอย่างหนึ่งสำหรับเด็กมิใช่เป็นเพียงกิจกรรมเสริมหลักสูตร หรือกิจกรรมนอกชั้นเรียน หากยังมีประโยชน์สำหรับการศึกษาในชั้นปฏิบัติในการแก้ปัญหาและเสริมสร้างสุนทรียะประกอบการพัฒนามุขลิกภาพพร้อมๆ กันด้วย

อมรา ปฐกัญญา (2522 : 145) วิจัยเรื่องการใช้สื่อการสอนแบบละครในโรงเรียนมัธยมในเขตกรุงเทพมหานคร สุ่มตัวอย่างจำนวน 145 คน พบว่าสื่อการสอนแบบละครมีคุณค่าในการจัดประสบการณ์เรียนรู้ที่ตรงและใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด และวิชาที่ได้รับประโยชน์โดยตรงมากที่สุดคือวิชาวรรณคดีไทย เพราะเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเป็นทั้งผู้มีส่วนลงมือปฏิบัติและผู้สังเกตการณ์ ส่วนร้อยละ 59 ของครูผู้สอนแสดงความเห็นว่าสื่อการสอนแบบละครมีประโยชน์ค่อนข้างมาก แต่สิ้นเปลืองเวลาการเตรียมและจัดแสดง

1.6 บริบททางสังคมของภูมิภาคทั้งสี่ในประเทศไทย

เมื่อคณะฯ มาพร้อมต้องตรวจแสดงละครในภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ จึงขออธิบายสภาพบริบททางสังคมทั้ง 4 ภูมิภาค เพื่อการวิจัยอย่างสังเขปดังนี้

ภาคเหนือมีลักษณะภูมิศาสตร์ที่นักภูมิศาสตร์เรียกว่า “บริเวณทิวเขาและหุบเขาภาคเหนือ” ประกอบไปด้วยจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน บริเวณเหล่านี้จะประกอบด้วยทิวเขาและภูเขาสลับซับซ้อน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2535 : 157) ด้านวัฒนธรรม มีความเชื่อเรื่องผีฟ้า ฯลฯ พุทธศาสนา และค่านิยมต่างๆ ทำให้มีลักษณะทางวัฒนธรรมแบบผสมผสานระหว่าง พม่า ไทยใหญ่ และล้านนาไทยจนมีรูปแบบเฉพาะ ด้านสังคมและเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับอิทธิพลทางวัฒนธรรม มีการติดต่อค้าขายกับประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงจากพม่า ไทยใหญ่ ลาว และประเทศต่างๆ มีเชียงใหม่และเชียงรายเป็นเมืองใหญ่และเมืองท่าทางเศรษฐกิจ การขยายตัวของเมืองอื่นเนื่องจากสังคมอุตสาหกรรมจากเมืองหลวง ทำให้เมืองทั้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวและเป็นแหล่งลงทุนต่างประเทศ ปัญหาที่สำคัญ คือ ปัญหาโสเภณี ด้วยค่านิยมของผู้ปกครอง และการถูกล่อลวงด้วยกลวิธีต่างๆ ของนายหน้าค้าหญิงประเวณี (เอเชียวอร์ซ, 2536) เกิดการย้ายถิ่นฐานของผู้หญิงเพื่อการค้าประเวณีโดยตรงต่อความต้องการของพ่อแม่ และการถูกบังคับค้า ทำให้เป็นแหล่งของแรงงานในธุรกิจทางเพศ (ศิริพร สะโควบานเนค และคณะ, 2540)

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสาน ประกอบไปด้วย จังหวัดกาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม ยโสธร ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ สกลนคร สุรินทร์ หนองคาย เลย อุดรธานี และอุบลราชธานี (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2535 : 173) สภาพทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบสูง ลักษณะทางวัฒนธรรมแบ่งเป็นสองส่วน คือ ส่วนที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมเขมร ทำให้มีความเชื่อในเรื่องศาสนาพราหมณ์ผสมผสานกับศาสนาพุทธ และส่วนของวัฒนธรรมลาว เชื่อในเรื่องผีสงเทวดา เช่น แถน ฯลฯ มีเมืองใหญ่ เช่น นครราชสีมา อุบลราชธานี ขอนแก่น ซึ่งเป็นเมืองท่าที่สำคัญกำลังขยายตัวทางเศรษฐกิจ เนื่องจากพื้นที่เพาะปลูกไม่ค่อยสมบูรณ์ รายได้ของประชาชนมาจากการเป็นแรงงาน เกิดปัญหาการละทิ้งถิ่นฐานอพยพหลังไหลเข้าสู่เมืองอุตสาหกรรม และปัญหาค้าหญิงที่เพิ่มขึ้น มีนายหน้านำเข้าหญิงต่างชาติและส่งออกหญิงชาวไทยเพื่อค้าประเวณี (ศิริพร สะโควบานเนค และคณะ, 2540)

ภาคกลางประกอบไปด้วยจังหวัดอุตรดิตถ์ กำแพงเพชร สุโขทัย พิจิตร พิษณุโลก นครสวรรค์ ชัยนาท สิงห์บุรี ลพบุรี อโยธยา อ่างทอง ปทุมธานี กรุงเทพมหานคร นนทบุรี สมุทรสาคร สมุทรปราการ ชลบุรี ตราด สมุทรสงคราม ระยอง จันทบุรี เพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี สุพรรณบุรี นครปฐม (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2535 : 196) ซึ่งเป็นบริเวณที่รวบรวมแม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ เนื่องจากเป็นสังคมเกษตรกรรม เศรษฐกิจจึงเกี่ยวเนื่องกับการเพาะปลูก ซึ่งในภาคนี้เป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวที่ใหญ่และสำคัญของประเทศไทย ลักษณะทางวัฒนธรรมมีทั้งที่ได้รับอิทธิพลจากภาคอื่นใกล้เคียงและวัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่น ความเชื่อเรื่องแม่โพสพ และศาสนาพุทธ มีกรุงเทพมหานครเป็นศูนย์กลางและเป็นเมืองหลวงของประเทศ เป็นเมืองอุตสาหกรรม แหล่งท่องเที่ยว และแหล่งลงทุนจากนักลงทุนทั้งในและต่างประเทศ ทำให้มีความเจริญทางด้านวัตถุสูง และขยายตัวไปรอบพื้นที่บริเวณลุ่ม เช่น สมุทรปราการ ปทุมธานี นครปฐม ฯลฯ ปัญหาที่เกิดขึ้นมีความหลากหลาย เป็นแหล่งท่องเที่ยวในธุรกิจทางเพศ เช่น เมืองพัทยา จังหวัดชลบุรี ถนนพัฒนาพงษ์ จังหวัดกรุงเทพมหานคร ฯลฯ เป็นเส้นทางและเครือข่ายสำคัญของการค้าหญิงทั้งนำเข้าและส่งออก (ศิริพร สะโคโรบานะ และคณะ, 2540)

ภาคใต้ประกอบไปด้วยจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร สงขลา ภูเก็ต พัทลุง พังงา กระบี่ ระนอง ยะลา นราธิวาส สตูล ตรัง สุราษฎร์ธานี ปัตตานี นครศรีธรรมราช (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2535 : 231) เป็นพื้นที่ชายฝั่งทะเล อิทธิพลของศาสนาอิสลามมีผลต่อสังคมและวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมของคนในภูมิภาคนี้ สภาพเศรษฐกิจเนื่องจากเป็นพื้นที่ชายฝั่งทะเล อาชีพประมงจึงเป็นอาชีพสำคัญของภูมิภาค และการทำสวนยางพารา มีอาณาเขตใหญ่ จังหวัดสงขลา และภูเก็ต เป็นเมืองท่าเศรษฐกิจและแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของภาค ปัญหาที่เกิดขึ้น คือ ประชาชนในภูมิภาคถูกเรียกค่าคุ้มครองจากผู้มีอิทธิพล มีธุรกิจเพศพาณิชย์ที่เป็นแหล่งใหญ่ เช่น สถานค้าบริการทางเพศที่มีมากในจังหวัดระนอง (เอเซียวอร์, 2536) ในภาคนี้เป็นแหล่งรับผู้หญิงจากทางเหนือเพื่อการค้าประเวณี (ศิริพร สะโคโรบานะ และคณะ, 2540)

จะเห็นว่าแต่ละภูมิภาคมีความแตกต่างกันทั้งภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งส่วนที่เหมือนกันคือวัฒนธรรมการค้าประเวณีที่ระบาดไปทั่วทุกภาค และได้สร้างเครือข่ายของการค้าส่งผู้หญิงอย่างสัมพันธ์ไม่แยกขาดจากกัน โดยจะมีแหล่งส่งและรับซื้อหญิงจากภูมิภาคต่างๆ ภายในประเทศและต่างประเทศ ปัญหาที่ตามมาคือการติดเชื้อเอชไอวี ฉะนั้นการตระหนักรู้และเข้าใจด้านสถานการณดังกล่าว จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการช่วยให้บุคคลเกิดการรู้เท่าทัน ระวังป้องกันตนเองเพื่อหลีกเลี่ยงและลดปัญหาต่างๆ ดังกล่าว

1.7 แนวคิดทฤษฎีในการวิจัย

ผู้วิจัยใช้แนวทางพื้นฐานการศึกษาแบบสหวิทยาการ ขอเสนอแนวคิดโดยสังเขปดังนี้

1.7.1. มานุษยวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Anthropology) มองว่าวัฒนธรรมคือพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกิดจากการเรียนรู้ รวมทั้งผลผลิตที่เกิดจากการเรียนรู้นั้นด้วย จึงสนใจศึกษาชีวิตของมนุษย์ทุกแง่มุม และศึกษาเปรียบเทียบพฤติกรรมมนุษย์ในสังคมต่างๆ เพื่อทำความเข้าใจแก่พหุมนุษย์ (จามพิศ สัตย์สงวน, 2524) ในงานวิจัยนี้มุ่งที่กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรม (Enculturation) อันเป็นนิยามหนึ่งของการศึกษา และอาศัยทฤษฎีต่างๆ เข้าร่วม ดังที่จามพิศ สัตย์สงวน (2538) และกาญจนา แก้วเทพ (2539) กล่าวไว้ซึ่งสามารถสรุปและเสนอโดยยกตัวอย่างเช่น

1.7.1.1 การหน้าที่นิยม (Functionalism) มองว่าวัฒนธรรมมีหน้าที่สนองความต้องการจำเป็นของปัจเจกบุคคลและต้องทำหน้าที่ต่างๆ ในสังคม

1.7.1.2 โครงสร้างนิยม (Structuralism) มองว่าระบบสังคมต่างๆ ประกอบไปด้วยโครงสร้างและกิจกรรมต่างๆ แต่ละโครงสร้างยังประกอบไปด้วยโครงสร้างย่อยๆ ซึ่งจะสะท้อนภาพของโครงสร้างใหญ่ของสังคม หรือโครงสร้างความคิดของบุคคล

1.7.1.3 วัฒนธรรมนิยม (Culturalism) มองว่าวัฒนธรรมเป็นทั้งความหมาย (Meaning) และระบบคุณค่า (Value System) ที่ตกผลึกจากประสบการณ์แวดล้อมของบุคคล และเป็นปฏิบัติการทางสังคม (Social Practice) ทุกอย่าง

1.7.1.4 สำนักปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology or Ethnomethodology) สนใจที่ตัวมนุษย์แต่ละคนกับวิธีการมองโลกและมองชีวิต ทั้งความรู้ความคิดและการสร้างระบบความหมาย ความต่อเนื่องและความขาดตอน (Continuity and Discontinuity)

1.7.1.5 มานุษยวิทยาการระลึกวิ์ สนใจในความหมาย มองวัฒนธรรมเป็นรหัสลับหรือกฎเกณฑ์สำหรับการกระทำหรือพฤติกรรมด้านต่างๆ ของมนุษย์ เช่น วัฒนธรรมจะบอกว่าคุณเรามีพฤติกรรมอย่างไรในสถานการณ์ต่างๆ

1.7.1.6 มานุษยวิทยาเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Anthropology) มองว่าวัฒนธรรมเป็นระบบหนึ่งของสัญลักษณ์และการให้ความหมายที่มีร่วมกันของคนในชุมชนหรือสังคมนั้นๆ

โดยวิเคราะห์ภายใต้แนวคิดมานุษยวิทยาการศึกษา ซึ่งสนใจการที่ผู้สอนปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมบางอย่าง ทำอะไรให้ผู้เรียนบรรลุเป้าหมายการศึกษาเฉพาะด้าน โดยวิเคราะห์ประเด็นเกี่ยวกับแนวการอบรม (Orientation) ของผู้ถ่ายทอด และผู้รับการถ่ายทอด ตลอดจนเนื้อหาและวิธีการถ่ายทอด หรือไม่ต่อเนื่องในกลุ่ม หรือระหว่างกลุ่มวัฒนธรรมต่างๆ เช่น "ตัวอย่างห้องเรียนในฐานะระบบสังคมวัฒนธรรม โรงเรียนในฐานะสื่อการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม" (ชนิดา รัชชพลเมือง, 2537 : 29-30) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการถ่ายทอดและเรียนรู้ทางวัฒนธรรมภายใต้บริบททางสังคม

1.7.2 สังคมวิทยา (Sociological) ซึ่งมองสังคมเป็นระบบ (System) จึงศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของบุคคลและลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคม โดยมองกระบวนการต่างๆ ทางสังคม เช่น กระบวนการขัดเกลาทางสังคม หรือกระบวนการสังคมประภิต (Socialization) การควบคุมทางสังคม (Social Control) การแยกความแตกต่าง (Social Differentiation) (ประเสริฐ แยมกลิ่นพุง, 2522 : 105-106) โดยใช้ทฤษฎี ดังที่ชนิดา รัชชพลเมือง (2537) สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2538) เสนอไว้สรุปได้ ดังนี้

1.7.2.1 โครงสร้างหน้าที่นิยม (Structural-Functionalism) มองว่าสังคมเป็นระบบทำการ (An Operating System) ประกอบด้วยระบบย่อย (Subsystem) หลายระบบ ระบบย่อยในระบบสังคมต่างปฏิบัติหน้าที่ (Function) ในส่วนของตนตามความถนัด

1.7.2.2 ฉันทามตินิยม (Consensusism) มองว่าสังคมต้องมี การพึ่งพาต่อกัน (Interdependence) เกิดบูรณาการ (Ingergration) และฉันทามติ (Consensus) จึงให้ความสำคัญต่อเสถียรภาพและการคงอยู่ของสังคมแบบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

1.7.2.3 ปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์นิยม (Symbolic Interactionism) ซึ่งมองกระบวนการที่บุคคลสร้างขึ้นสำหรับการกระทำต่างๆ ตลอดจนการกำหนด ตีความหมายและให้คุณค่าแก่สัญลักษณ์

1.7.2.4 การขัดแย้งนิยม (Conflictism) มองว่าสังคมมีความไม่เสมอภาค ซึ่งจะก่อให้เกิดความขัดแย้ง และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจัดระบบสังคมขึ้นมาใหม่

เมื่อพิจารณากระบวนการขัดเกลาทางสังคมตามแนวทางสังคมวิทยาการศึกษา ซึ่งมองในเชิงสังคมการเรียนรู้ (Learning Society) คือสังคมที่มีการศึกษาเล่าเรียนต่อเนื่องกันอย่างไม่หยุดยั้ง เน้นความสำคัญของการศึกษาทั้งในและนอกระบบโรงเรียน (สุภรณ์ ศรีพหล, 2538 : 21) โดยใช้แนวคิด เช่น ปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ มองโรงเรียนเป็นกระบวนการสื่อความรู้ (Knowledge Processing) หรือกระบวนการสื่อบุคคล (People Processing) และใช้แนวคิดของ กอฟฟ์แมน (Erving Goffman) นักคิดในสำนักนี้สนใจแบบจำลองภาพละคร (Dramaturgical Model) ในการสวมบทบาทของครูเพื่อให้นักเรียนยอมรับด้วยเหตุผลที่จูงใจให้ทุกคนเป็นผู้แสดงคือการแสดงความพยายามที่จะควบคุมสถานการณ์

1.7.3 จิตวิทยา (Psychology) ที่ว่าด้วยการศึกษาพฤติกรรมและสิ่งที่เป็นตัวกำหนดหรือสัมพันธ์พฤติกรรม (ตมเดือน พันธุมนาวิน, จรรยา สุวรรณทัต, 2522 : 186) โดยใช้ทฤษฎี ดังที่นักทฤษฎี นำเบญจพล (2537) เสนอไว้ สรุปได้ดังนี้

1.7.3.1 จิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic) ของซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ที่แบ่งจิตใจมนุษย์เป็น 3 ระดับ คือ Id เป็นส่วนของพลังมนุษย์เปรียบเหมือนแรงจูงใจหรือความอยาก Ego คือส่วนที่เป็นหลักความจริงภายในใจอย่างมีเหตุผล Superego เป็นผลัดผลหรือสิ่งที่สังคมหยิบยื่นให้เป็นวัฒนธรรมของสังคม ซึ่ง Id และ Ego คือจิตใต้สำนึกหรือจิตไร้สำนึก เป็นจิตส่วนใหญ่ของมนุษย์ที่ซ่อนอยู่ภายใต้ปรากฏการณ์ภายนอกหรือสัมผัสตัวและแทนที่ Superego ที่เป็นจิตสำนึกควบคุมพฤติกรรมของบุคคล

1.7.3.2 ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) เชื่อมั่นว่าพฤติกรรมของมนุษย์มีแหล่งกำเนิดมาจากการชื่นชมของสังคมและอธิบายวิธีการและกระบวนการที่บุคคลได้รับอิทธิพลมาจากสังคมว่าเป็นตัวกำหนดเงื่อนไขทางสังคม (Social Contingencies) โดยให้หลักเสริมแรง (Principle of Reinforcement) และหลักการเชื่อมโยง (Principle of Association)

1.7.3.3 ทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญา (Cognitive Development Theory) มองว่ามนุษย์มีพัฒนาการทางปัญญาเป็นขั้นๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถในการคิดเชิงตรรก (Logical Thinking Capacity) และความสามารถในการรับรู้ทางสังคม (Social Perception Capacity) ของแต่ละบุคคล

เพื่อนำแนวคิดจิตวิทยาการศึกษา มาวิเคราะห์กระบวนการจัดการศึกษาที่ช่วยให้ผู้สอนเข้าใจผู้เรียน วิธีการเรียนการสอน ที่อาจต้องอาศัยการสร้างเงื่อนไข (Condition) และการเสริมแรง ซึ่งจะช่วยให้การเรียนรู้ได้ผล หรือสภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เรียน ฯลฯ

1.7.4 เศรษฐศาสตร์ (Economics) ที่ว่าด้วยการศึกษาเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ไม่ว่าจะโดยวิธีการใดๆ เพื่อสนองความต้องการที่ไม่จำกัดของมนุษย์ให้ได้มากที่สุด ซึ่งทรัพยากรมีทั้งที่เป็นมนุษย์ และไม่ใช่มนุษย์ทุกประเภทซึ่งถือเป็นทุนหรือปัจจัยในการผลิต เพื่อให้ได้ผลตอบแทน (Benefit) ในลักษณะต่างๆ ทั้งที่เป็นตัวเงิน (Financial Returns) และไม่เป็นตัวเงิน (Non-Financial Returns) (ณรงค์ศักดิ์ ธนวิบูลย์ชัย, 2538) โดยพิจารณางานวิจัยตามหลักเศรษฐศาสตร์การศึกษา (Economics of Education) ที่สนใจคุณค่าของการศึกษาในเชิงเศรษฐกิจว่ามีส่วนช่วยในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะแนวคิดการพัฒนาคน (Human Development) ถือว่า มนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และประเทศชาติ

1.7.5 ปรัชญา (Philosophy) ศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับความรู้ต่างๆ เป็นทั้งแนวคิด หลักการ หรือแนวทางที่กำหนดขึ้นหรือวางไว้เพื่อเป็นแนวปฏิบัติไปสู่เป้าหมาย ดังที่ กิรติ บุญเจือ, (2521) ประภาศรี สิทธำไพ (2537) กล่าวไว้ สรุปได้เป็นว่า

1.7.5.1 อภิปรัชญา (Metaphysics) ที่ว่าด้วยความเป็นจริง (Reality) และแสวงหาความจริงอันสูงสุด (Ultimate Reality)

1.7.5.2 ญาณวิทยา หรือทฤษฎีความรู้ (Epistemology or Theory of Knowledge) ศึกษาความรู้ที่เป็นจริง ความรู้ที่ถูกต้อง ลักษณะของความรู้ทั่วไป และการได้มาซึ่งความรู้

1.7.5.3 คุณวิทยา (Axiology) ทั้งด้านจริยศาสตร์ หรือจริยปรัชญา (Ethics or Ethical Philosophy) ที่ว่าถึงความดี-ชั่ว ความถูก-ผิด หรืออะไรดีเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับชีวิต ไข่มাত্রการใด ดัดสิน และด้านสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) ที่ศึกษาคุณค่าทางสุนทรียะ ความงามของสิ่งต่างๆ ในโลก

1.7.5.4 ตรรกวิทยา หรือตรรกศาสตร์ (Logic) ศึกษาเกี่ยวกับการใช้เหตุผลใน ลักษณะและวิธีการต่างๆ

โดยใช้นแนวคิดต่างๆ ในเชิงปรัชญาประยุกต์ (Applied Philosophy) เป็นปรัชญาการศึกษา (Education Philosophy) เช่น หลักพุทธปรัชญา หรือในหลักพื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและ จริยธรรม เป็นแนวทางการจัดการศึกษาและวิธีการในขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการ เพื่อพัฒนาคน

1.7.6 ประวัติศาสตร์ (Historical) ที่ศึกษาอดีต พฤติกรรมและการรับรู้ ประสบการณ์ของ มนุษย์และศึกษาวิวัฒนาการ ความสืบเนื่อง การเปลี่ยนแปลง เพื่อทำความเข้าใจอดีต สามารถเชื่อมโยงให้ เข้าใจสภาพปัจจุบัน และคาดการณ์ในอนาคต (กวรรณการ สัจกุล, 2539) โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ เพื่อค้นหาคือเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ดัง ดนัย ไชยโยธา (2537) กล่าวไว้ สรุปได้ดังนี้

1.7.6.1 ทฤษฎีความเป็นเหตุกรรมหรือนิยัตินิยม มองว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นย่อมมีสาเหตุ อย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ซึ่งจะผูกพันกับเหตุการณ์ต่างๆ

1.7.6.2 บุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ ที่ถือว่าบุคคลสำคัญมีบทบาททาง ประวัติศาสตร์ ซึ่งสถานการณ์ต่างๆ สามารถเปลี่ยนแปลงได้จากการกระทำของบุคคลสำคัญอื่นๆ

1.7.7 รัฐศาสตร์ (Politics) ที่ว่าศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลและผู้มีอิทธิพล หรือศึกษา ความสัมพันธ์ของมนุษย์ในเรื่องการบังคับบัญชาและถูกบังคับบัญชา การควบคุมและการถูกควบคุมการเป็น ผู้ปกครองและถูกปกครอง (บวรพต วีระสัย, 2538) ทั้งในระดับสังคม หรือระหว่างบุคคล เช่น

1.7.7.1 หลักสิทธิมนุษยชน (Human Rights) ที่ถือว่าทุกคนมีความเสมอภาค เท่าเทียมกัน ฉะนั้นเรื่องใดก็ตามที่ควรเสมอภาคแต่ทำเป็นเช่นนั้นไม่ เท่ากับสะท้อนภาพของการจัดระเบียบ อำนาจของบุคคลใช้อิทธิพลและผู้อยู่ภายใต้อิทธิพลได้ชัดเจน พร้อมอาศัยแนวคิด สิทธิสตรีนิยม (Feminism) ที่มองว่าการเมืองเกี่ยวข้องกับเรื่องเพศ (Politic of Sexuality) (กาญจนา แก้วเทพ, 2537) จึงสนใจดูการใช้อำนาจระหว่างบุคคลที่มีเรื่องเพศมาเกี่ยวข้อง เพื่อวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางการเมือง การปกครองในสังคม และนำมาถ่ายทอดความรู้เรื่องสิทธิมนุษยชน

ผู้วิจัยใช้นแนวคิดเหล่านี้วิเคราะห์งานวิจัยภายใต้หลักพื้นฐานการศึกษาทางการเมือง การปกครอง ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาหรือกระบวนการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐ

โดยผู้วิจัยใช้แนวคิดเหล่านี้เพื่อให้สามารถได้ข้อมูลและให้มองปรากฏการณ์รอบตัวร่วมกับแนวคิดพัฒนศึกษา ซึ่ง จุมพล พูลภัทรชีวิน (2540) กล่าวว่า “เป็นศาสตร์ของการพัฒนา เพื่อการพัฒนา โดยการพัฒนา” พร้อมเสนอกรอบแนวคิดไว้ว่า

1. การพัฒนาเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมายในการสร้างหรือพัฒนาอนาคตที่พึงประสงค์และเป็นไปได้มากกว่าการมุ่งแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น จึงควรมีลักษณะ
 - Proactive มากกว่า Reactive
 - Productive มากกว่า Protective
 - Creative มากกว่า Corrective
 - Multi alternative direction มากกว่า one-way direction
2. ถือว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาทั้งในฐานะที่เป็นผู้พัฒนาและวัตถุประสงค์หรือผลของการพัฒนา
3. การพัฒนาต้องคำนึงถึงและเคารพในหลักสิทธิมนุษยชน ความเสมอภาค และความ เป็นธรรม โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ (No Discrimination)
4. การพัฒนาต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ระหว่างบุคคล (ปัจเจกบุคคล กลุ่มคน) และสภาพแวดล้อม (ระบบต่างๆ ในสังคม ทั้งในระดับท้องถิ่น ประเทศ และโลก)
5. การพัฒนาควรใช้การจัดการแบบมีส่วนร่วม (Participative Management)

จากกรอบคิดดังกล่าวนำมาใช้พิจารณากระบวนการและผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นสื่อ เพื่อพัฒนา ซึ่งขอเสนอแนวคิดการพัฒนาเฉพาะมุ่งอย่างสังเขป เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาชุมชน

สื่อเพื่อการพัฒนา หลักการสำคัญทางหนึ่ง หากจะให้อุดมคติที่สุดจะต้องยึดหลักว่า “เป็นสื่อของชาวบ้าน โดยชาวบ้าน เพื่อชาวบ้าน” ต้องมีรูปแบบเฉพาะตัวที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ (กาญจนา แก้วเทพ 2539 : 184-197) ซึ่งจะต้องปลูกสำนึกของคนในท้องถิ่น

การศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชนตามแนวพุทธศาสตร์ ซึ่งมองว่า การศึกษาหมายถึงการทำให้มนุษย์ละเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์ คือการพัฒนาชุมชนธรรม (พุทธทาส ภิกขุ, มปป. : 24) หรือ ทำคนให้พ้นจากการมีชีวิตภายใต้บังคับการของตัณหาหรือความไม่รู้คืออวิชชา (ประยุทธ์ ปยุตโต, 2536 : 24) โดยหลักการและแนวทางมีว่า พุทธศาสนายอมรับความสำคัญของมนุษย์ว่ามีภาวะเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและจะประเสริฐสุดได้ด้วยการฝึก มนุษย์จึงมีศักยภาพสูงสุดในการฝึก ซึ่งหมายถึง การพัฒนาคน (ประยุทธ์ ปยุตโต, 2539 : 49) ซึ่งต้องดำเนินไปตามหลักกรรม คือหลักแห่งเหตุและผลใน ส่วนของพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์ โดยอาศัยหลักไตรสิกขา คือศีล ฝึกในด้านพฤติกรรม สมาธิ ฝึกในด้านจิตหรือระดับจิตใจ ปัญญา ฝึกหรือพัฒนาในด้านความรู้ความจริง (ประยุทธ์ ปยุตโต, 2536) ฉะนั้นกระบวนการพัฒนาคนด้วยหลักพุทธศาสตร์ต้องให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ

การพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง สุภาวค์ จันทวนิช (2539) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาใน วิธีแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ว่าคือการให้ชาวบ้าน นักพัฒนา นักวิจัย เข้าศึกษา ดำเนินการร่วมมือแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน จะก่อให้เกิดการพึ่งตนเอง เช่นเดียวกับแนวคิด Resocialization การขัดเกลาทางสังคมครั้งใหม่ ซึ่ง สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540 : 104) กล่าวว่า วิธีการนี้หมายถึง “การจัดทำประชาชนให้หันกลับไปเห็นคุณค่าของความเป็นไทย เอกลักษณะไทย วัฒนธรรมไทย และความรู้พื้นบ้าน (Folk wisdom) เพื่อจะได้นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต ซึ่งต้องรื้อฟื้นกลับมาใหม่” นอกจากนี้ยังมีตัวแบบการพัฒนาที่น่าสนใจยิ่ง คือ แนวทางของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อ้างถึงใน สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2540 : 80) มีหลักการโดย “การช่วยตนเองพึ่งตนเอง การเริ่มจากสภาพที่เขาเป็นอยู่ การใช้ทรัพยากรท้องถิ่นเพราะเป็นสิ่งใกล้ตัว การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น วัฒนธรรมและผู้นำท้องถิ่น ความมีประสิทธิภาพ การประสานงาน การทำงานเชิงรุก ความมีคุณธรรมและศิลปะ การเชื่อมประสานด้านเวลา” ซึ่งหลักการต่างๆ ล้วนมุ่งที่ผลสุดยอดคือ คนพัฒนา

การพัฒนาสังคม สมิท สมัศวการ (2525 อ้างถึงใน สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2540 : 2) กล่าวว่า

... เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงตามแผนทางสังคมและวัฒนธรรม (a process of planned socio-cultural change) นั่นคือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากแผนการกระทำทั้งหลายที่ก่อผลกระทบต่อแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมและแบบแผนของค่านิยมทางวัฒนธรรมของกลุ่มมนุษย์ใดๆ ถือเป็นการพัฒนาสังคมทั้งหมด ...

จะเห็นว่าแนวคิดของการพัฒนาส่วนใหญ่มุ่งที่การพัฒนาคน และขยายผลการพัฒนาสู่สังคมในด้านต่างๆ สามารถสรุปหลักและแนวทางการพัฒนาได้ ดังที่ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540 : 2) กล่าวว่า

... การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงตามแผนหรือการเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (planned or directed change) เป้าหมายสุดยอดอยู่ที่คน เป็นทั้งผู้ถูกพัฒนาและผู้รับผลพัฒนา การพัฒนาคน กลุ่มคน หรือสังคม คือความเป็นอยู่ที่ดี หรือสภาพสังคมที่ดี ซึ่งรวมถึงสภาพทางเศรษฐกิจและการเมือง ...

จากที่กล่าวจะเห็นว่า คนเป็นแกนหลักของการพัฒนา การศึกษาเป็นเครื่องมือและเป้าหมายรวมทั้งมีบทบาทในการกำหนดแนวทาง วิธีการ กระบวนการ และดำเนินการให้บรรลุผลอันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่เจริญอย่างสันติสุข ซึ่งต้องให้และได้รับการพัฒนาทั้งระดับคน ชุมชน สังคมและประเทศชาติ ดังนั้นหน้าที่สำคัญของการศึกษาคือต้องเป็นไปเพื่อการพัฒนา

2. โครงการสื่อชาวบ้าน และคณะละครมะขามป้อม*

2.1 โครงการสื่อชาวบ้าน

2.1.1 การก่อตั้งและวัตถุประสงค์

สื่อชาวบ้านแต่เดิมเป็นหน่วยงานหนึ่งใน "กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม" ทำหน้าที่ผลิตสื่อการแสดงเพื่อเผยแพร่ในรูปแบบของละคร อ่านบทกวี ฯลฯ ในปีพ.ศ.2524 ได้แยกตัวจากกลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม เนื่องจากการขยายตัวของกลุ่มและลักษณะของงานมีความชัดเจนขึ้น ใช้ชื่อว่า "โครงการสื่อชาวบ้าน" โดยดำเนินงานการผลิตและเผยแพร่สื่อระดับย่อยเพื่อการศึกษาการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ มุ่งเน้นความรู้ทางด้านวิชาการที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชน โดยเฉพาะสื่อละครของคณะละครมะขามป้อม และการอบรมพื้นฐานการผลิตสื่อประเภทต่างๆ ร่วมมือกับกลุ่มบุคคล องค์กรทุกฝ่าย เพื่อคิดค้นจัดทำสื่อระดับย่อยในหลายรูปแบบที่เป็นประโยชน์ต่อการเสริมสร้างพัฒนาการทางคุณค่าของประชาชนและเยาวชนต่อไป ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลัก คือ

1. นำความรู้วิชาการแขนงต่างๆ มาประยุกต์เป็นสาระบันเทิงที่เหมาะสม ประหยัด และง่ายต่อการทำความเข้าใจ นำเสนอต่อประชาชน โดยเฉพาะประชาชนที่ด้อยโอกาสในชนบท
2. เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร ทั้งด้านความเป็นอยู่ และวัฒนธรรมระหว่างชุมชนต่อชุมชน โดยเฉพาะเมืองกับชนบท
3. เพื่อสนับสนุนบุคคล กลุ่มและองค์กร ให้สามารถผลิตสื่อเพื่อการพัฒนาตัวเอง

2.2.2 การจัดการด้านองค์กร

ในการจัดการด้านองค์กรนั้นมีการจัดการอย่างเป็นระบบ ซึ่งบุคคลในคณะกรรมการของโครงการ แต่เดิมเช่น ม.ร.ว. สายสิงห์ ศิริบุตร (ประธาน) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นิภา แก้วศรีวา (รองประธาน) ดร.เสรี พงศ์พิศ (กรรมการ) ดร.มาเรีย เหล่าสุนทร (กรรมการ) ฯลฯ ในปัจจุบันได้ผลิตเปลี่ยนไปตามวาระเป็น อาจารย์ บัณฑร อ่อนคำ (ประธาน) ดร.วิชัย วงษ์ใหญ่ (กรรมการ) ฯลฯ แต่คณะกรรมการบางท่านก็ได้เปลี่ยนเช่น ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิภา แก้วศรีวา (รองประธาน) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุวิไล เรืองวัฒนสุข (กรรมการ) ตัวอย่างเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานตั้งแต่ปีพ.ศ.2524 ที่ประจำฝ่ายงานตามความถนัดมีหลากหลาย เช่น

* ข้อมูลของโครงการสื่อชาวบ้าน และคณะละครมะขามป้อม รวบรวมจากการศึกษาเอกสาร
สิ่งพิมพ์ เช่น จุลสาร และบทความในนิตยสาร หนังสือฉบับต่าง ๆ จากฝ่ายเผยแพร่ข้อมูล และแหล่งอื่น
ร่วมกับการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่และอาสาสมัครโครงการสื่อชาวบ้าน คณะละครมะขามป้อม

ฝ่ายประสานงานโครงการ ทองขาว ทวีปรัชนีกุล
 ฝ่ายโสตทัศนอุปกรณ์ ไพฑูรย์ จันทน์แย้ม
 ฝ่ายอบรม ประดิษฐ ประสาททอง
 ฝ่ายบัญชีการเงิน วรณี พัวอุดมเจริญ
 บรรณารักษ์ศูนย์โสตฯ พจนีย์ ไชยวงศ์ จีรวรรณ ไชยวงศ์
 ฝ่ายข้อมูลและเผยแพร่ อรพินธุ์ โสมภีร์ บัญชา เสียงตอนไพโร
 ฝ่ายการแสดง สุรชาติ ศรีเพ็ญ สุภัทรี ภัทรางกูร
 ฝ่ายอบรมโครงการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชนซึ่งเพิ่มขึ้นในปีพ.ศ.2532 มี
 สมบัติ บุญงานอนงค์ และวรวพล นิมีपाल
 ฝ่ายศิลปกรรม เพิ่มในปีพ.ศ.2533 อัมรินทร์ เปล่งรัศมี กัลยา มีชัยวิระเกียรติ
 ฝ่ายประสานงานอบรม ปองจิต สรรพคุณ

จากที่กล่าวคือรายนามผู้ปฏิบัติหน้าที่ส่วนหนึ่งซึ่งไม่สามารถรวบรวมได้หมด เนื่องจากมีสมาชิกในองค์กรมากและช่วงระยะ 5 ปีแรกของการทำงานก่อตั้งมักไม่มีการบันทึกหรือระบุไว้เป็นหลักฐาน ซึ่งมีอาสาสมัครมากกว่า 30 คนที่ไม่ได้บันทึกนามไว้ คณะทำงานเหล่านี้มีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนหน้าที่และแยกย้ายออกไปประกอบภารกิจอื่น มีชื่อเสียงหลายท่าน เช่น อานนท์ สุวรรณเครือ นักแสดงและผู้กำกับละครของสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 ฯลฯ ซึ่งบางท่านยังกลับมาช่วยในฐานะอาสาสมัครบางโอกาส

ในการดำเนินงานของคณะละครระฆังป้อมนับตั้งแต่ปีพ.ศ.2539 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน คณะเจ้าหน้าที่บริหารและปฏิบัติงานที่ยังเป็นแกนหลักของโครงการฯ คือ ประดิษฐ ประสาททอง ซึ่งเคยเป็นอาสาสมัครมาก่อนในวันที่สามปีพ.ศ.2526 และเป็นผู้ชนะเลิศการประกวดอ่านทำนองเสนาะของกรมศิลปากรในรุ่นแรก เป็นที่ปรึกษาของกลุ่มศิลปวัฒนธรรมกระเจกเงาและเป็นหนึ่งในคณะกรรมการสัณนิวัตรกรมปีพ.ศ.2538 ของสำนักงานส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ยังคงดำเนินงานอย่างต่อเนื่องร่วมกับ ปองจิต สรรพคุณ ฤวดา เกรียงไกรวุฒิ และในปีพ.ศ.2540 ได้เพิ่ม นิลชา เฟื่องฟูเกียรติ เป็นเจ้าหน้าที่ ส่วนสมาชิกอื่นเป็นอาสาสมัครที่มาจากหลายวาระมากกว่า 30-40 คน ผลัดเปลี่ยนเวียนไป โดยมีสถานที่ทำการย้ายจากซอยจรัญสนิทวงศ์ 40 สู่ถนนพระราม 6 และถนนพิชัย ปัจจุบันอยู่ ณ เลขที่ 55 ซอยอินทามระ 3 ถนนสามเสนใน เขตพญาไท จังหวัดกรุงเทพมหานคร โทรศัพท์หมายเลข 271-1293

2.2.3 การดำเนินงาน

การดำเนินงานในระยะแรกงานหลัก คืองานอบรมเพื่อขยายสื่อให้แพร่กระจายออกไป ต่อมาปีพ.ศ.2528-2529 เปลี่ยนมาเน้นที่กระบวนการละครเนื่องจากขาดเงินทุนสนับสนุน ทำให้การอบรมครูประถมต้องหยุดไป แต่มุ่งที่นักศึกษาในเมือง ใช้กระบวนการกลุ่มและแบ่งงานกัน ในปีพ.ศ.2523 การจัดการเป็นลักษณะระบบบริหาร มีการแบ่งเป็นฝ่ายงานต่างๆ แยกขาดจากกัน ทำให้มีผู้ชำนาญงานแต่ละฝ่ายแต่ไม่สามารถทดแทนกำลังคนที่ขาดแคลน ปีพ.ศ.2534 จึงปรับเปลี่ยนเป็นประชาธิปไตยให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในกระบวนการมากขึ้น ในระยะนี้มีเจ้าหน้าที่แยกย้ายออกจากกลุ่มเพื่อประกอบอาชีพอื่นทำให้องค์กรดำเนินงานอย่างไม่มีทิศทางที่ตึกนัก ภายหลังประดิษฐ ประสาททอง ได้เข้าดูแลจัดการปรับวิธีการให้สอดคล้องเป็นระบบ การจัดการองค์กรเป็นลักษณะบ้านที่เน้นการจัดการสรรทรัพยากรมนุษย์ให้คุ้มค่า ทำหน้าที่หลายอย่างในขณะเดียวกัน โดยแต่เดิมการดำเนินงานแบ่งงานเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่

1. งานโสตทัศนูปกรณ์
2. งานข้อมูลและเผยแพร่
3. งานอบรม
4. งานการแสดง ในนามของคณะละครมะขามป้อม
5. งานโครงการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน

2.2.3.1 งานโสตทัศนูปกรณ์

งานด้านโสตทัศนูปกรณ์เป็นงานด้านการผลิตสื่ออีกรูปแบบหนึ่ง มีงานผลิตสไลด์ ตลอดจนให้คำปรึกษาและบริการต่างๆ เกี่ยวกับการผลิตสไลด์ มี "ศูนย์สไลด์" ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2529 สำหรับขยายงานเผยแพร่สไลด์ โดยได้จัดตั้งเป็นโครงการ "ศูนย์สไลด์" สำหรับเป็นศูนย์กลางในการเก็บรวบรวมสไลด์จากหลายแหล่ง และเปิดบริการให้บริการด้านเทคนิค เช่น ถ่ายภาพ ก๊อปปี้สไลด์เป็นสไลด์ บันทึกลายเสียง ฯลฯ แก่บุคลากรในองค์กรต่างๆ นักเรียน นักศึกษาและผู้สนใจ นำไปใช้ประกอบการเรียนการสอน การอบรม สัมมนา ค่าย ฯลฯ ซึ่งมีสไลด์และวีดิโอมากกว่า 10 เรื่องไว้บริการ โดยเฉพาะที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับรูปแบบของ กิจกรรมการพึ่งตนเอง เกษตรแบบผสมผสาน การสร้างสมดุลของธรรมชาติ หรือความสำเร็จของงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชนบท ฯลฯ จะส่งเสริมและสนับสนุนแก่บุคคลหรือองค์กรที่สนใจติดต่อมาเป็นพิเศษ โดยจำแนกสไลด์ออกตามเนื้อหาเป็นหมวดใหญ่ทั้งสิ้น 6 หมวดคือ

- หมวด ก. เศรษฐกิจ-สังคม
- หมวด ข. ประชาธิปไตย-การปกครอง
- หมวด ค. ศาสนา-วัฒนธรรม
- หมวด ง. สาธารณสุข
- หมวด จ. สิ่งแวดล้อม
- หมวด ฉ. เบ็ดเตล็ด

ในการแยกหมวดหมู่นี้ มีการแนะนำสไลด์และวีดิโอที่แยกประเภทไว้แล้วใน "สมุดภาพสไลด์" ซึ่งเป็นการรวมภาพลงหนังสือโดยแยกเป็นประเภทต่างๆ ให้สะดวกต่อการค้น เช่น ภาพเด็ก ผู้หญิง ชีวิตในเมือง ชีวิตในชนบท ศาสนา ธรรมชาติ อาคารบ้านเรือน ฯลฯ และ "หนังสือสไลด์เพื่อการศึกษา" พิมพ์ 2 สี ขนาด 24 หน้ายก กล่าวถึงเทคนิคการผลิตสไลด์และรายชื่อสไลด์ที่ศูนย์มี สำหรับบริการแก่ผู้สนใจที่ต้องการภาพไปลงหนังสือ ปัจจุบันให้บริการเช่ายืมสไลด์และวีดิโอ หากแต่มีได้มีการผลิตเพิ่มเนื่องจากขาดแคลนบุคลากรด้านโสตทัศนูปกรณ์ ส่วนการบริการเป็นไปตามเงื่อนไขของกลุ่มสื่อชาวบ้าน

2.2.3.2 งานข้อมูลและเผยแพร่

งานข้อมูลและเผยแพร่ เป็นการรวบรวมข้อมูลการดำเนินงานของโครงการสื่อชาวบ้าน ข้อมูลสื่อพื้นบ้าน และจัดทำจุลสาร หรือ โบรชัวร์ข่าวของกลุ่มสื่อชาวบ้าน เพื่อเผยแพร่ข่าวสาร ข้อมูลให้กับสมาชิกที่สนใจงานประเภทสื่อและการพัฒนาในด้านต่างๆ แต่เดิมจุลสารเป็นสิ่งตีพิมพ์รายสองเดือน ภายหลังจากเดือนมกราคม ปีพ.ศ.2533 ปรับเปลี่ยนเป็นจุลสารรายสามเดือน โดยมีจุดประสงค์เพื่อเป็นเวทีกลางสำหรับทุกท่านในการแลกเปลี่ยนทรรศนะ ปีพ.ศ.2536 ต้องหยุดการจัดทำเนื่องจากขาดแคลนบุคลากร ตั้งแต่ปีพ.ศ.2540 ได้จัดทำจุลสารขึ้นใหม่ในชื่อของ "จุลสารมะขามป้อมรายเดือน"

2.2.3.3 งานอบรม

งานอบรม เป็นฝ่ายงานที่ร่วมมือกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ในจัดการอบรมแก่ผู้สนใจในลักษณะต่างๆ เช่น สื่อการสอนแบบละคร ละครหุ่นเพื่อการศึกษา กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ ฯลฯ ครอบคลุมจัดทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดทั่วประเทศ ตลอดปีพ.ศ.2524-2529 เน้นหนักที่การอบรมในเดือนเมษายน ปีพ.ศ.2527 ริเริ่มให้มีการอบรมทักษะการละครให้ครูประถมศึกษา เพื่อนำไปใช้ในการสอน เริ่มแรกที่อำเภอบัวใหญ่ ปรับปรุงเนื้อหาการอบรมทักษะการละครสำหรับครูประถมศึกษา อบรมรุ่นสองที่อำเภอ สหิงพระ จังหวัดสงขลา รุ่นที่สาม อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด และทักษะการละครให้กลุ่มเยาวชน ในมหาวิทยาลัย เริ่มฝึกฝนให้กลุ่มเยาวชนในบ้านโนนศิขริน จังหวัดชัยภูมิ เพื่อนำไปใช้ในกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน พร้อมทั้งปรับปรุงงานอบรมทักษะการละครและหลักสูตรอบรมให้สอดคล้องกับหลักสูตรการศึกษาแผนใหม่กระทรวงศึกษาธิการ ตรงกับความต้องการของครูประถมศึกษามากขึ้น และร่วมกับสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดนครราชสีมา วิทยาลัยครูนครราชสีมา จัดอบรมการใช้สื่อการสอนแบบละครและการละครสำหรับเด็ก สำหรับครูประถมศึกษาในเขตจังหวัดนครราชสีมา 2 รุ่น ทำให้มีการอบรมครูศึกษานิเทศน์ในอำเภอและจังหวัดใกล้เคียงหลายรุ่นต่อมา และยังได้ร่วมมือกับทางสำนักงานการประถมศึกษาในระดับต่างๆ โดยให้การอบรมแก่ครูประถมศึกษาในหลักสูตร "การใช้สื่อการสอนแบบละคร" (สื่อชาวบ้าน, มปป. : 3) เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปปรับใช้กับการเรียนการสอนแก่นักเรียน

นอกจากนี้ยังมีโครงการพื้นฐานการละครเพื่องานพัฒนา โดยจัดเป็น "โครงการสื่อละครเพื่อส่งเสริมชีวิตครอบครัวและป้องกันการทอดทิ้งเด็ก" ทำเป็นละครเวทีระแวงแสดงร่วมมือกับกลุ่มองค์กรต่างๆ เช่น คณะทำงานด้านเด็ก มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ กรมประชาสัมพันธ์ องค์การเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ (UNICEF) เป็นผู้สนับสนุน ภายหลังกปีพ.ศ.2529 เป็นต้นมานั้นเผยแพร่ความรู้และทักษะทางการละคร เพื่อกิจกรรมพัฒนาต่างๆ เริ่มอบรมกลุ่มเยาวชนและขยายกิจกรรมเพิ่มขึ้น

2.2.3.4 งานการแสดง ในนามของคณะละครมะขามป้อม

งานการแสดงในนามคณะละครมะขามป้อมนี้ มีวัตถุประสงค์คือ มุ่งเป็นสื่อกลางถ่ายทอดข่าวสารจากชนบทสู่เมือง และจากเมืองสู่ชนบท โดยใช้วิธีการทางละคร ลักษณะงานที่ดำเนิน คือตระเวนแสดงละครเวทีหมู่บ้านในชนบท เพื่อเผยแพร่แนวคิดในการพัฒนาแก่ชาวบ้านชุมชนต่างๆ ในรูปแบบ เช่น ละครหุ่น ละครใบ ละครคน ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดในคณะละครมะขามป้อม โดยจัดโครงการละครประจำปีเพื่อตระเวนให้การศึกษาแก่ประชาชนในภูมิภาคต่างๆ และมีละครแสดงตามวาระในโครงการรณรงค์หรือโครงการย่อยอย่างสม่ำเสมอ

2.2.3.5 งานโครงการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน

หลังปีพ.ศ.2530 โครงการสื่อชาวบ้านเน้นและให้ความสนใจเกี่ยวกับปัญหาสังคม จึงเปิดโครงการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชนขึ้นในปีพ.ศ.2531 อย่างเป็นทางการ โดยเปิดรับสมัครเยาวชนคนหนุ่มสาวที่สนใจอยากทำงานเพื่อสังคม รับอายุไม่เกิน 25 ปี จัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อการพัฒนาเน้นให้เยาวชนได้มีโอกาสพัฒนาตนจากการร่วมกิจกรรมต่างๆ เริ่มด้วยการฝึกพื้นฐานการแสดง 60 ชั่วโมง พาดูงาน ร่วมเสวนา อภิปราย นำมาถกกรองสร้างชิ้นงานทางวัฒนธรรม ด้วยกระบวนการละคร โดยตระเวนแสดงตามแหล่งชุมชน ก่อให้เกิดกระบวนการสร้างคนรุ่นใหม่สืบสานกิจกรรมละคร

ปัจจุบันงานด้านโสตทัศนอุปกรณ์ยุบรวมเป็นงานเดียวกับด้านข้อมูลและเผยแพร่ และโครงการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชนเป็นส่วนหนึ่งกับงานอบรม โดยสามารถแบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. งานข้อมูลและเผยแพร่ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์และสื่อเทคโนโลยี เช่น บันทึกเอกสาร รายงาน จุลสาร วีดิทัศน์ สไลด์ สำหรับผู้สนใจค้นคว้าและศึกษา
2. งานการแสดง ผลิตละครร่วมสมัยทั้งละครคน ละครหุ่น และสื่อพื้นบ้านรูปแบบต่างๆ เช่น อีแซว ลิเก ละครชาตรี ตระเวนแสดงรณรงค์ให้ความรู้ในด้านต่างๆ เพื่อพัฒนาคน
3. งานอบรม จัดกระบวนการให้การอบรมแบบมีส่วนร่วมทั้งผู้สอนและผู้เรียน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ การใช้สื่อ ละคร กิจกรรมการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และกิจกรรมส่งเสริมความรู้ การเรียนการสอนในสถานศึกษา ทั้งหมดเน้นเพื่อการศึกษา รณรงค์และพัฒนา ซึ่งงานในประเภทนี้น่าสนใจไม่น้อยกว่างานการแสดง มีบทบาทสำคัญทางการศึกษาโดยตรงควบคู่กับงานลักษณะอื่น โดยเฉพาะในโครงการละครเพื่อพัฒนาเยาวชน ที่จัดให้มีขึ้นในทุกปี ก็เพื่อให้เยาวชนใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ งานที่อาสาสมัครในโครงการนี้ทำ เช่น ละครเรื่อง "ท้าวแสนปม" ปีพ.ศ.2538 ในประเด็นโรคเอดส์ เรื่อง "กบเลือกนาย" เพื่อรณรงค์ให้ความรู้และให้มีความสำนึกร่วมทางประชาธิปไตย ในการเลือกตั้งผู้ว่ากรุงเทพมหานคร โดยตระเวนเล่นตามชุมชนต่างๆ ของกรุงเทพมหานครก่อนการเลือกตั้ง ปีพ.ศ.2539 และเรื่อง "ตลาดสด ทุปเปอร์มาเกิด" ปีเดียวกัน ในประเด็นปัญหาชุมชน ซึ่งเป็นผลมาจากการผ่านกระบวนการอบรมในโครงการละครเพื่อพัฒนาเยาวชนปีนั้นๆ นั้นเอง นอกจากนี้สื่อชาวบ้านได้ขยายอบรมสู่แหล่งชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่าต่างๆ เพื่อให้เยาวชนชาวเขาได้พัฒนาศักยภาพของตนเองให้มีบทบาทต่อชุมชน และเกิดสำนึกทางวัฒนธรรมของตนเองเพื่อพัฒนาชุมชน

โดยโครงการสื่อชาวบ้านได้ดำเนินงานเป็นระยะเวลานานถึง 17 ปี เป็นที่รู้จักในหน่วยงานต่างๆ ที่ผลิตสื่อเพื่อการศึกษาและพัฒนา เช่นเดียวกับคณะละครมะขามป้อมที่ดำเนินงานควบคู่มากับโครงการถึง 18 ปี ได้รับเกียรติจากคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ โดย นายมีชัย ฤชุพันธ์ เป็นประธานคณะกรรมการ ให้เกียรติแต่งตั้งกลุ่มสื่อชาวบ้าน เป็นหนึ่งในคณะอนุกรรมการเฉพาะกิจจัดทำคู่มือการพัฒนาเด็กตามความต้องการพื้นฐานของเด็ก ฉบับประชาชน ปัจจุบันเป็นหนึ่งในสมาชิกของสภาองค์การพัฒนาเด็กและเยาวชน (สอตย.)

เมื่อพิจารณาเพียงชื่อมีความแตกต่างในแง่ของความเป็นทางการด้านการจัดการ หากแต่ในทางปฏิบัติงานนั้นลักษณะการดำเนินงานคณะละครมะขามป้อมมีบทบาทมากในโครงการสื่อชาวบ้าน เพราะผู้ดำเนินงานเป็นบุคคลที่ทำหน้าที่หลากหลายในเวลาเดียวกัน ไม่มีการแบ่งงานแยกขาดโดยสิ้นเชิง มุ่งบริหารทรัพยากรมนุษย์อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อกล่าวนามในกลุ่มผู้รู้จักและดำเนินงานในทิศทางคล้ายโครงการสื่อชาวบ้าน พบว่าการเรียกโครงการดังกล่าว เป็นชื่อแบบแผนหรือทางการสำหรับการประสานงานหรือดำเนินงานกับองค์กรภาครัฐและระหว่างประเทศ ส่วนคณะละครมะขามป้อมคือชื่อเรียกทดแทนอย่างเป็นทางการนั่นเองและรู้จักในกลุ่มผู้ทำงานด้านสื่อและศิลปการแสดงเพื่อการศึกษาและพัฒนา ดังนั้นในการศึกษากิจกรรมละครมะขามป้อม จะเห็นประวัติ พัฒนาการ ปรัชญา และลักษณะการดำเนินงานที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับโครงการสื่อชาวบ้าน แต่จะกล่าวในรายละเอียดเรื่องประวัติและผลงานของคณะละครมะขามป้อมซึ่งเน้นด้านกระบวนการใช้ละครเป็นหลัก

2.2 คณะละครหม่อม

2.2.1 ประวัติและพัฒนาการโดยสังเขป

คณะละครหม่อม ก่อตั้งเมื่อพ.ศ.2523 เป็นหน่วยงานหนึ่งใน "กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม" ทำหน้าที่ผลิตสื่อการแสดงเพื่อเผยแพร่ในรูปแบบของละคร อ่านบทกวี ฯลฯ ในเนื้อหาตามแนวคิดของกลุ่ม เช่น เรื่องการพนัน ยาเสพติด อบายมุข ความรู้เรื่องสหกรณ์ สิทธิมนุษยชน เป็นต้น ละครเวทีแสดงในจังหวัดต่างๆ ในปีพ.ศ.2524 แยกกลุ่มขยายงานกว้างขึ้น ใช้ชื่อทางการว่า "โครงการสื่อชาวบ้าน" มีคณะละครหม่อมเป็นฝ่ายงานหนึ่ง

โดยที่มาของชื่อคณะมาจาก "มะขามป้อม" ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่ง สรรพคุณของลูกผลเมื่อได้รับประทานจะไม่อ้วกเนื่องจากรสที่ขมฝาด หากดื่มน้ำตามจะหวาน ชุ่มคอและมีประโยชน์เป็นยา (นิลชา เฟื่องฟูเกียรติ, บันทึกการเผยแพร่ข้อมูลคณะในรายการสงขลานครินทร์, 8 ธันวาคม 2539) นอกจากนี้ผลที่มีลักษณะกลมปรากฏว่าคนไทยในทุกภาคเรียกชื่อว่า "มะขามป้อม" เหมือนกันหมดต่างจากผลไม้ชนิดอื่น ซึ่งเปรียบเสมือนกับคณะละครที่มีเยาวชนและบุคคลจากที่ต่างๆ เข้าร่วมกลุ่มกัน ละครเวทีแสดงสื่อพื้นบ้าน เช่น ละครไปทุกแห่ง ผู้ได้ชมอาจเห็นว่าเป็นละครตลกขบขัน แต่หลังจากชมจบจะรับรู้ถึงสาระประโยชน์ที่ช่วยในการพัฒนาชีวิต ดังที่ นิลชา เฟื่องฟูเกียรติ (บันทึกสนาม) กล่าวว่า "เหมือนพวกเราที่ดูทีวีแกละแกละ ดึงต้อง แต่พอได้พูดคุยแลกเปลี่ยนหรือดูละครของเราจะรู้สึกว่ามีคุณค่า เห็นสาระและประโยชน์ในตัวพวกเรา" จะเห็นว่าการใช้ชื่อพันธุ์ไม้พื้นบ้านไทยมาใช้นั้น ในโครงการศึกษาวิจัยสมุนไพรรักษาโรค (ชัยโย ชัยชาญพิทยุทธ และคณะ, 2524) ถือว่าสรรพคุณของมะขามป้อมมีมากมายใช้ได้ทั้งราก ต้น ฝัก ฯลฯ ซึ่งผลรสฝาด ชุ่ม เบี้ยว เย็นจัด ใช้ละลายเสมหะ กระตุ่น น้ำลาย แก้กะหายน้ำ ไอ หวัด เจ็บคอ คอแห้ง และคออักเสบ กล่าวได้ว่าชื่อคณะ คือการแฝงความหมายคุณสมบัตินี้ของกลุ่มคณะที่เปรียบเสมือนสมุนไพรรักษาโรคพื้นบ้านไทยที่ใช้รับประทานเล่น และมีคุณประโยชน์เป็นยารักษาชีวิตในขณะเดียวกัน

ดังนั้น วัตถุประสงค์ ของคณะละครหม่อมในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของโครงการสื่อชาวบ้านจึงทำหน้าที่มุ่งเป็นสื่อกลางถ่ายทอดข่าวสารจากชนบทสู่เมือง และจากเมืองสู่ชนบท ด้วยวิธีการทางละคร งานหลักจึงเป็นการผลิตละครเพื่อให้ความรู้ต่างๆ ละครเวทีแสดงในชนบท ใช้คือกวีควาย ศาลา วัด โรงเรียนเป็นเวทีการแสดง

โดยระหว่างปีพ.ศ.2524-2529 มุ่งการแสดงในตัวเมือง เนื่องจากโครงการมีปัญหา ด้านทุนดำเนินงาน มีการปรับเปลี่ยนกำลังคนครั้งสำคัญ ปีนี้ได้ร่วมกับโครงการปีสันติภาพจัดการแสดงในเรื่อง "สันติภาพสัญญา" ตามชนบท ซึ่งเป็นการแสดงเพื่อรับใช้งานอบรม กล่าวคือเป็นการสาธิตรูปแบบการการแสดงต่างๆ สำหรับปรับใช้กับการสอนในโรงเรียน ภายใต้ชื่อว่า "โครงการรณรงค์เพื่อน้องในชนบท" ในลักษณะของละครให้การศึกษา ประสานงานกับสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอและจังหวัดต่างๆ ทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉยงเหนือ ปีละ 2 ครั้ง ครั้งละประมาณ 15 วัน ซึ่งในกระบวนการแสดงและสาธิตจะประกอบไปด้วย ศิลปะประกอบเพลง ละครหุ่น ละครหน้ากาก ละครเพลง เป็นประจำทุกปี ให้แก่ครูและนักเรียนประถมศึกษา ใช้โรงเรียนและหอประชุมอำเภอเป็นเวที

ปีพ.ศ.2528-2531 โดยเฉพาะในตุลาคม ผลิตรายการแสดงที่ธรรมศาสตร์เป็นประจำ ซึ่งระหว่างในปีพ.ศ.2530-2531 ระบบการบริหารองค์กรมีรูปแบบในลักษณะเดียวกับระบบราชการ คือเป็น แนวตั้งแบบบนลงล่าง แต่เนื่องจากเป็นช่วงฟื้นฟูกำลังคน งานจึงมุ่งฝึกทักษะการแสดงให้กับเยาวชนในเมือง เพื่อหาคนทำงานรุ่นใหม่แทนคนเก่าๆ ที่ออกไป การอบรมยังคงทำอยู่แต่เน้นพื้นที่ในกรุงเทพฯ โดยครู จากต่างจังหวัดเดินทางเข้าร่วมและจัดร่วมกับหน่วยงานอื่นๆ เช่น มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เป็นต้น

ปีพ.ศ.2532 เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิดครั้งใหญ่ในการดำเนินงานและการจัดการอัน มีผลมาจากการสัมมนา “บทบาทของคนทำสื่อกับการพัฒนา” ที่เน้นการเคารพสิทธิของประชาชนเป็นหลัก

ถัดมาปีพ.ศ.2533 ออกชนบทเพื่อติดตามผลการอบรมจากที่ผ่านมา ซึ่งเน้นการให้ ความร่วมมือกับกลุ่มองค์กรต่างๆ เช่น มูลนิธิหมอชาวบ้าน ฯลฯ อีกทั้งได้ย้ายสำนักงานและกำลังคน เป็นระยะของการปิดโครงการงานเก่าและเตรียมโครงการงานใหม่อยู่ในภาวะการปรับตัว

หลังปีพ.ศ.2534 เปลี่ยนรูปแบบการดำเนินงานเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ซึ่งอยู่ใน ระยะการจัดการกลุ่มองค์กรให้มีระบบ ซึ่งฝ่ายละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน ครอบคลุมถึงสภาพปัญหา สิ่งแวดล้อม จึงจัดทำโครงการละครใช้ชื่อว่า “สื่อใบไม้” รับสมัครเยาวชนในจังหวัดกรุงเทพมหานครและ ปริมณฑล อายุ 15-25 ปี เข้าร่วม เพื่อเผยแพร่ข่าวสารในรูปแบบละคร ให้เยาวชนในชนบท เพื่อให้เกิดการ แลกเปลี่ยนปัญหาถ่ายทอดกลับให้คนในเมืองได้รับรู้ ซึ่งเป็นความมุ่งหวังหนึ่งของการทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง ระหว่างคนเมืองและคนชนบทได้รับรู้เรื่องราวซึ่งกันและกัน มีโครงการ “เติมรัก เติมใจ เติมไออุ่น” ออกตระเวนแสดง ซึ่งในด้านจัดการยังคงค้นหาทิศทางที่เป็นระบบ มีอาสาสมัครผลัดเปลี่ยนให้คำปรึกษาดูแล

นอกจากนี้ยังมีโครงการพื้นฐานการละครเพื่องานพัฒนา โดยจัด “โครงการสื่อละคร เพื่อส่งเสริมชีวิตครอบครัวและป้องกันการทอดทิ้งเด็ก” ทำเป็นละครเวทีตระเวนแสดงทั้งในกรุงเทพมหานคร และต่างจังหวัด โดยร่วมมือกับกลุ่มองค์กรต่างๆ เช่น คณะทำงานด้านเด็ก มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ กรมประชาสัมพันธ์ โดยมีองค์กรกองทุนช่วยเหลือเด็กแห่งสหประชาชาติ (UNICEF) เป็นผู้สนับสนุน โดยแสดงในรูปแบบของละครเพลง ละครใบ้ (Pantomime) กิจกรรมเกมโชว์ และละครเหมือนจริง เรื่องยาว 1 เรื่อง ในการตระเวนเปิดแสดงวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ.2534 ที่หอศิลป์วัฒนธรรม (หอเล็ก) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และเป็นการเปิดโครงการรณรงค์กับสื่อประเภทอื่นๆ

ปีพ.ศ.2534 นี้มีการพัฒนากลุ่มองค์กรให้เป็นระบบมากขึ้น และยกฐานะการทำงานให้ มีทิศทาง ซึ่งเป็นช่วงที่ประดิษฐ์ ประสาททอง อาสาสมัครที่ลดบทบาทในการทำหน้าที่หลักๆ เช่น ละคร หรืออบรมลงไประยะหนึ่ง ได้กลับมาดูแลคณะเดิมที่เป็นเจ้าหน้าที่องค์กร โดยผลิตละครเรื่อง “เงา” ใน ประเด็นเรื่องสังคมอุตสาหกรรมแบบนิค (NICS) และปองจิต สรรคุณ ผลิตเรื่อง “ยักษ์” ในรูปแบบ การแสดงเดี่ยว (Solo Performance)

ปีพ.ศ.2535 การจัดการเป็นระบบขึ้น ได้ผลิตละครเรื่อง “ผู้เจริญ” พัฒนาจากเรื่อง “เงา” เป็นการทดลองนำดนตรีสดมาใช้

ปีพ.ศ.2536 ทำ “โครงการละครเพื่อประชาชน” มีวัตถุประสงค์ เพื่อให้ประชาชนใน ส่วนกลางโดยเฉพาะเขตกรุงเทพมหานคร ได้รับรู้เข้าใจกลุ่มคนที่ทำงานด้านนี้ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ระหว่างกลุ่มละครกับประชาชน โดยจัดประชุมและโครงการเทศกาลละครเพื่อประชาชนแสดงในแหล่งต่างๆ

โดยปีนี้จัดทำโครงการวรรณคดีสภาพปัญหาโสเภณีเด็ก (เด็กในธุรกิจทางเพศ) ผลิตละครเรื่อง "พิชฐานเอช" ซึ่งนับเป็นจุดที่สร้างความลงตัวในแนวทางการใช้ศิลปะพื้นบ้านของกลุ่มคณะ ทำให้มีความชัดเจนในการผลิตสื่อพื้นบ้านมากขึ้น ละครเรื่องนี้ได้รับการตอบรับจากผู้ชมในสถาบันระหว่างชาติ เช่น เกอเธ่ และสื่อมวลชน รวมทั้งเดินทางไปแสดงในเทศกาลละครโลก "Edinburgh Theatre Festival" ณ ประเทศสกอตแลนด์ อังกฤษ เยอรมัน ฯลฯ ดังที่ ประดิษฐ ประสาททอง (สัมภาษณ์, 5 ธันวาคม 2539) กล่าวว่า "เรื่องนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่ดี ขนาดกลุ่มมายาออกปากว่า พิชฐานเอชเป็น masterpiece เลย" ซึ่งทำให้ภาคีรัฐสนใจรูปแบบละครของคณะมากขึ้น

ถัดมาปีพ.ศ.2537 หน่วยงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ปปส.) จัดสรรทุนให้คณะผลิตละครโครงการวรรณคดีปัญหาสารเสพติดเรื่อง "เจ้าลอหล่อล่า" เพื่อเผยแพร่ความรู้ชุมชนแออัดต่างๆ รวมทั้งสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน ซึ่งละครเรื่องนี้เน้นที่ประยุกต์วัฒนธรรมและสื่อพื้นบ้านมาใช้ในละคร ทำให้เกิดการพัฒนากาการทำงานที่เป็นระบบและมีทิศทางมากขึ้น

ปีพ.ศ.2538 ทำโครงการสื่อวรรณคดีเอสและจริยธรรมทางเพศในสถานศึกษาเรื่อง "จันทโครพ ตอนใจะมีฟอว์โทม์ (Sex before time)" ได้รับทุนจาก CANADA FUND จากรัฐบาลแคนาดา ระยะเวลาแสดงถึง 89 รอบ ในโรงเรียนระดับมัธยมทุกภาคในประเทศไทย ทำให้เห็นสภาพปัญหาและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับเยาวชน ผลที่ได้จากโครงการนี้ได้ข้อมูลป้อนกลับที่สำคัญนำมาพัฒนางานต่อในโอกาสที่เหมาะสม ซึ่งได้รับการตอบรับและสนับสนุนเพิ่มจากรัฐบาลไทย ในปีนี้ได้ดำเนินงานเข้าร่วมงานและกิจกรรมต่างๆ หลากหลาย อาสาสมัครได้พัฒนาแนวคิดการทำละครเพื่อเด็ก ก่อให้เกิดกลุ่มละครในนาม "กระจัดริด" ที่มุ่งเป้าหมายเด็กโดยเฉพาะ เป็นผลผลิตหนึ่งของคณะมะขามป้อม

ปีพ.ศ.2539- 2540 เรื่อง "มาลัย มงคล" เป็นเรื่องที่มีลักษณะเน้นการมีส่วนร่วมในกระบวนการละครการศึกษาและพัฒนาคนมากที่สุดเท่าที่ผ่านมา โดยเดินทางไปแสดงในประเทศออสเตรเลีย เพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและข่าวสารสถานการณ์ปัญหา ซึ่งจะเห็นได้ชัดในบทถัดไป และค้นพบแนวทางการทำละครเพื่อประชาชนทุกระดับมากขึ้น โดยเฉพาะละครเพื่อคนพิการ (เด็กตาบอด) ในปีพ.ศ.2539 ได้ขยายวิธีดำเนินงานเพิ่มจากการทำโครงการนิทานเด็ก และโครงการศิลปะเพื่อจิตนาการและการสร้างสรรค์ให้กับหมู่บ้านเด็ก มูลนิธิเด็ก จัดการแสดงพื้นบ้านในงานต่างๆ

ระหว่างปีพ.ศ.2539-2540 อัมรินทร์ เปล่งรัศมี อดีตเจ้าหน้าที่ของกลุ่มคณะได้รับทุนจาก CANADA FUND แห่งรัฐบาลแคนาดา และรัฐบาลไทย จัดทำโครงการสื่อวรรณคดีปัญหาเด็กในธุรกิจทางเพศ โดยจับกลุ่มเยาวชนในท้องถิ่นภาคเหนือซึ่งเป็นพื้นที่ประสบปัญหาดังกล่าว เข้าร่วมกระบวนการละครเพื่อพัฒนาเยาวชน โดยผลิตละครหลายเรื่องระยะเวลาแสดงทั่วทุกภาคในประเทศไทย ก่อให้เกิดกลุ่มละครขึ้นใหม่ และเพิ่มแนวทางการดำเนินการ คือให้มีโครงการละครเยาวชน ละครชุมชน ละครเมือง และโครงการส่งเสริมการศึกษา ซึ่งถือเป็นผลผลิตที่เกิดจากทรัพยากรบุคคลของคณะ

โดยประวัติและพัฒนาการอย่างสังเขปนี้ส่วนใหญ่กล่าวถึงกิจกรรมเด่นๆ ที่สามารถทำให้เห็นพัฒนาการและแนวทางหลักของคณะที่มุ่งผลิตละครเพื่อเผยแพร่ความรู้แก่ประชาชนทุกระดับ ซึ่งจะปรับเปลี่ยนวิธีการไปตามสภาพกลุ่มเป้าหมาย นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมย่อยตามวาระโอกาส วันนักชดถุภษต่างๆ เช่น วันเด็ก วันครู วันครอบครัว วันแรงงาน วันแม่ วันพ่อ วันลอยกระทง ฯลฯ

2.2.3 ปรัชญาของคณะ

แนวคิดหลักในการดำเนินงาน คือ การใช้ละครการศึกษา หรือละครเพื่อการพัฒนา (Theatre for development) มุ่งที่พัฒนาคน อิงหลักสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) โดยใช้สื่อพื้นบ้านไทย ผสานกับสื่อร่วมสมัยเพื่อถ่ายทอดวัฒนธรรมและอัตลักษณ์สังคม ให้เยาวชนมีส่วนร่วมในกระบวนการใช้ ละคร ดังที่ประดิษฐ์ ประสาททอง (อ้างถึงใน ภัทราวพร อภิชาติ, 2529 : 1) กล่าวไว้

... แนวคิดหลักของเราคือ การใช้ศิลปะการแสดงเพื่อพัฒนาเยาวชนที่เป็นทั้งผู้เล่นและผู้ดู ซึ่งถือเป็นผู้ที่มีส่วนในการผลิตศิลปะ กิจกรรมของมะขามป้อมเป็นกิจกรรมเชิงรุก สร้าง ภูมิทัศน์ทางให้กับคน เยาวชนที่เข้ามาฝึกละครกับเรา เราจะพบว่ามีกิจกรรมที่เป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งสำหรับที่จะใช้เวลาว่างที่ไม่รู้จะไปไหน ไม่รู้จะทำอะไร เพื่อฝึกตัวเองให้เก่ง และรับใช้สังคมที่เขาอยู่ สังคมรอบๆ ตัวเขา ชุมชนของเขา ดีกว่าที่จะไปเสพ หรือไปมั่วสุม หรือถ้าเขาไปดูละครแล้วเกิดความคิด ตรงนี้ก็ช่วยปกป้องเขาได้ ...

2.2.4 ลักษณะและรูปแบบของการดำเนินงาน

ลักษณะและรูปแบบของการดำเนินงานของคณะละครมะขามป้อม เน้นที่การผลิตละคร เพื่อตระเวนแสดงเผยแพร่ความรู้และบรรจงแก้ปัญหาต่างๆ แก่ประชาชน ในรูปแบบ เช่น ละครหุ่น ละครใบ้ ละครพูด ละครนิทาน ละครคน ละครข้างถนน (Street theatre) ละครชุมชน (community theatre) ร่วมกับสื่อประกอบอื่น เช่น นิทรรศการเคลื่อนที่ กิจกรรมสหชนาการ ซึ่งละครที่จัดทำและแสดงโดยอิงปรัชญา การดำเนินงาน แบ่งตามลักษณะได้ 2 ประเภท คือ

2.2.3.1 ละครเด็ก (Youth theatre) คือ ละครที่มุ่งกลุ่มเป้าหมายเด็กและเยาวชนเป็นหลัก ผู้ปกครองเป็นรอง เนื้อหาเกี่ยวกับจริยธรรม คุณธรรม ความซื่อสัตย์เสียสละ กตัญญู รักความสะอาด ส่งเสริมสถาบันครอบครัว ฯลฯ ตามแต่ภาวะ เน้นจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ของเด็ก

2.2.3.2 ละครเพื่อประชาชน (People theatre) คือ ละครเวทีที่มุ่งกลุ่มเป้าหมาย คือ ประชาชนผู้ด้อยโอกาสในสังคม ทั้งในเมืองและชนบท เนื้อหาเน้นที่ปัญหาของสังคมไทยที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาแรงงาน ปัญหาในชนบท ปัญหาโสเภณี ปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

2.2.4 แนวทางและวิธีการดำเนินงาน

แนวทางและวิธีการดำเนินงานเน้นที่การใช้ศิลปวัฒนธรรมแขนงต่างๆ ประยุกต์เป็นละคร สื่อพื้นบ้าน สื่อร่วมสมัยในรูปแบบหลากหลาย เพื่อให้การศึกษา พัฒนาคนและสังคมในเชิงรุก โดยมุ่งที่ การจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่ประกอบไปด้วยกิจกรรมและขั้นตอนต่างๆ แก่กลุ่มเป้าหมายทั้งผู้แสดงและผู้ชม เพื่อให้เกิดการพัฒนาตนเอง รวมทั้งเสนอทางเลือกในการศึกษาและ แนวทางในการดำเนินชีวิต ดังที่ ประดิษฐ์ ประสาททอง (สัมภาษณ์, 30 สิงหาคม 2539) กล่าวถึงการทำงานและวิธีการว่า

... เป็นการทำงานในแง่ข้อมูลข่าวสารและในแง่วัฒนธรรมด้วย สื่ออย่างพวกเราถือว่า พวกเราเป็นกลุ่มละครเป็นกลุ่มทำงานด้านศิลปวัฒนธรรม ถ้าเราต้องบอกว่า เอตส์เป็นแล้วตาย เป็นอย่างไรน่ะอย่างนี้ตลอดเวลา พวกเราก็กลายเป็นนักวิชาการไป แต่ถ้าเราทำละคร เราต้องลงลึกในเรื่องของศิลปวัฒนธรรม ต้องต่อสู้ในเชิงศิลปวัฒนธรรม เราถือว่าความรู้

ใครๆ ก็ได้จากการอ่านแผ่นพับ จากดูโปสเตอร์ ดูนิทรรศการอ่านหนังสือ ความรู้ดูเอาที่ โทนก็เขอะเขอะ แต่ศิลปะที่จรรโลงใจ ที่ทำให้เกิดความงงตามนี้หากันไม่ได้ง่ายนัก เปิดโทรทัศน์เดี๋ยวนี้ก็มีแต่อะไรก็ไม่มี ความสวยงามก็น้อยลง เพราะฉะนั้นพวกเราจะต้องต่อสู้ในเชิงศิลปะด้วย พวกเรายังเชื่อว่าวันนี้ข้อมูลอาจยังไม่ถึงตัวเรา แต่วันหนึ่งถ้าเขาโตขึ้นถ้าเขาเกิดแรงบันดาลใจ หรือเกิดความประทับใจในความงามมีความรู้สึกที่ดีในเชิงศิลปะนี้ น่าจะทำให้เขามีจิตใจละเอียดอ่อนนุ่มและมองปัญหาที่ลุ่มลึกขึ้นเรื่อยๆ วันสองวันนี้อาจจะไม่ได้ผล แต่ว่าถ้าเราต่อสู้กันไปเรื่อยๆ วันหนึ่งน่าจะยกระดับคนดูให้คิดอะไรที่ดีขึ้นเรื่อยๆ ...

อย่างการใช้ดนตรี นาฏศิลป์ไทยมาผสมนี้ก็ถือว่าเป็นการทดลองอย่างหนึ่งที่ทำให้เยาวชนได้มีทางเลือกทางวัฒนธรรม ใครจะรู้ว่าเด็กไม่ชอบจริงหรือไม่จริง เด็กไม่มีโอกาสที่จะบริโภคสิ่ง ที่เกินจากตลาดอุตสาหกรรมในปัจจุบันต่างหาก ...

จะเห็นว่าแนวคิดการใช้วัฒนธรรมเพื่อขัดเกลาจิตใจต้องใช้อุดมการณ์ที่มุ่งมั่น จึงจะทำให้งานประสบความสำเร็จได้ ซึ่งการให้ทางเลือกในการศึกษาหรือบริโภคสื่อที่หลากหลาย จะส่งผลต่อพัฒนาสติปัญญาของทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค ถือได้ว่าการใช้วัฒนธรรมเป็นทุนจะช่วยพัฒนาจิตใจได้มาก

ในกระบวนการสร้างงานละคร 1 เรื่อง จะเริ่มต้นด้วยการหาประเด็นตามด้วยกระบวนการค้นคว้าหาข้อมูล นำมาถกเถียงพูดคุย ต่อมาก็จัดทำบท ซ้อมละคร และเปิดการแสดง สำหรับละครที่ใช้ระยะเวลาตระเวนไปนานนัก หากนานจะมีกระบวนการที่ลึกและรายละเอียดซับซ้อน ซึ่งจะเห็นได้จากรายงานวิจัยในบทที่ 3 เป็นต้นไป ส่วนใหญ่เน้นวิธีการของละครเวที คือ งาม เรียบง่าย รวดฉับสะดวก และเคลื่อนย้ายคล่องตัว เนื่องจากต้องตระเวนแสดงโดยใช้หลักของสื่อพื้นบ้านเพื่อการศึกษา คือ มุ่งสร้างความบันเทิงและถ่ายทอดข่าวสารความรู้ตามลำดับ ซึ่งดำเนินการควบคู่ไปกับการจัดนิทรรศการเคลื่อนที่สูจิบัตร เพื่อเผยแพร่ข้อมูลให้กระบวนการแสดงเป็นกิจกรรมทางการศึกษา ซึ่งสามารถประเมินผลผู้ชมหรือผู้เรียนจากการอภิปรายหลังการแสดงและใช้แบบสอบถามปลายเปิดเพื่อนำไปหาคำทางสถิติสำหรับประเมินการจัดกิจกรรม รวมทั้งทำรายงานเอกสารเพื่อให้หน่วยงานหรือองค์กรที่ต้องการใช้ประโยชน์จากข้อมูลดังกล่าวในการค้นคว้าศึกษาและอ้างอิง รวมทั้งคาดหวังว่างานดังกล่าวเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับเด็กและเยาวชนไทยจะได้รับรู้และเข้าใจวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษสั่งสม ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ซึ่งงานที่ผ่านมาหลายๆ โครงการ เช่น พิษฐานแอม พ.ศ.2536 เจ้าลอหลอซ่า พ.ศ.2537 ประสบผลสำเร็จโดยได้ข้อมูลป้อนกลับ ที่แสดงความชื่นชม มองเห็นถึงคุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้าน และการดำเนินงานของกลุ่มคณะอย่างมาก

2.2.5 แหล่งเงินทุน

แหล่งเงินทุนหรือองค์กรทุนที่ให้การสนับสนุนการดำเนินงานคณะนั้น ส่วนใหญ่ได้จากองค์กรต่างชาติ เช่น องค์กรช่วยเหลือเด็กแห่งสหประชาชาติ (UNICEF) สถานทูตออสเตรเลีย (AusAID) CANADA FUND โดยนำเงินที่ได้มาจัดสรรการดำเนินงานทั้งระบบและทำโครงการละครหลักๆ สำหรับการโครงการละครย่อยต่างๆ ภาครัฐและเอกชนไทยให้การสนับสนุนและร่วมมือเป็นอย่างดี ซึ่งจะให้ต่อหนึ่งโครงการหรือหนึ่งเรื่อง โดยจากการส่งโครงการ (Proposal) เสนอไปยังองค์กรต่างๆ เพื่อให้อนุมัติงบประมาณหรือภายหลังแสดงละครอาจมีกลุ่มองค์กรสนใจเข้าร่วมสนับสนุน บางกรณีไม่มีเงินทุนผลิตแต่มีความต้องการนำเสนอคณะจะมีผลิตและออกตระเวนแสดงเพื่อเผยแพร่ความรู้ตามโอกาสวาระต่างๆ ดังที่ประดิษฐ์ ประสาททอง (สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม 2539) ได้กล่าวไว้

... อาศัยความอยากเล่นก็ทำ แล้วเสนอต่อผู้ที่จะช่วยเรื่องทุนได้ ถือว่าเปิดโอกาสให้
ผู้อยากจะสนับสนุนงานลักษณะนี้มีส่วนร่วมในการทำงาน ซึ่งอาสาสมัครจะไม่มีเงิน แม้แต่
ข้าวบางที่ก็ไปแบ่งข้าวสารวัด ซึ่งเราก็ถือว่าวัดได้มีส่วนร่วมในการสนับสนุนงานเรา เพราะ
ธรรมดาพระจะปิดทาบอยู่แล้วเหลือเราก็ไปขอมา ส่วนหนึ่งก็เป็นการตีงบทบาทของวัด
กลับมาให้เห็นคุณค่า ...

2.2.6 การประสานงานระหว่างองค์กร ผลงานที่มีชื่อเสียงในระดับนานาชาติ

ด้านองค์กรในประเทศ ได้รับทุนและประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และ
องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ต่างๆ มากมายตลอด เช่น กรมประชาสัมพันธ์ กรมประชาสงเคราะห์ กรมประชาสัมพันธ
คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ หน่วยงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ปปส.) มูลนิธิเด็ก มูลนิธิผู้หญิง
มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ สภาองค์กรพัฒนาเด็กและเยาวชน (สอศย.) มูลนิธิซิเมนต์ไทย ฯลฯ เช่นเดียวกับ
องค์กรต่างประเทศ ซึ่งได้กล่าวไปในแหล่งเงินทุนและจะเห็นได้จากผลงานสำคัญต่อไปนี้

ผลงานของกลุ่มละครฆาตกรรมป่ามได้รับการยอมรับในฐานะองค์กรที่ผลิตสื่อและละคร
เพื่อพัฒนา โดยตระเวนให้ความรู้ข่าวสารข้อมูลชุมชนทั้งในต่างจังหวัดและเมืองหลวง เช่น ที่สลัมคลองเตย
สถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนบ้านเมตตา-ปราวณี และสถานศึกษาต่างๆ ฯลฯ จนได้รับรางวัลได้
เกียรติยศดีเด่นในการผลิตงานเพื่อเยาวชน ประเภท "สื่อชาวบ้าน" ประจำปีพ.ศ.2525 จาก พณฯ พลเอก
เปรม ติณสูลานนท์ (นายกรัฐมนตรี ปี 2525) ซึ่งจัดโดยสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงาน
เยาวชนแห่งชาติ จากละครเรื่อง "จ้อยหลงทาง" "ศึกสองนคร" "รักข้ามทุ่ง" เป็นต้น

ปีพ.ศ.2529 กลุ่ม ASIAN COUNCIL FOR PEOPLE'S CULTURE (ACPC) มี
สำนักงานอยู่ในฟิลิปปินส์ ได้ระดมคนในกลุ่มที่ทำงานศิลปะเพื่อประชาชน ในการร่วมพูดคุย แลกเปลี่ยน
สัมมนา ทำกิจกรรมร่วมกัน สมาชิกคณะได้เป็นส่วนหนึ่งของการมีส่วนร่วมในงานนี้

ปีพ.ศ.2530 สมาชิกคณะร่วมแสดงละครในงานสัมมนา "ASIAN NGO
WORKSHOP ON DEVELOPMENT VOLUNTEER PROGRAMMER SAND VOLUNTEER
TRAINING" จัดโดยมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม ที่สมาคม YMCA ถนนสาทร

ปีพ.ศ.2532 สมาชิกคณะเข้าร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์และฝึกฝนทักษะชื่องานว่า
"CULTURE AT THE CORE OF PEOPLE'S ACTION"

ปีพ.ศ.2533 กลุ่ม ASIAN COUNCIL FOR PEOPLE'S CULTURE (ACPC) ร่วม
มือกับ KOREAN NATIONALISTIC ARTISTS FEDERATION (KNAF) ณ ประเทศเกาหลีใต้ ในช่วง
11-20 มิถุนายน พ.ศ.2533 ได้เชิญคณะเข้าร่วมกับโครงการ "The Asian Trainers' Training Workshop
on Cultural Action" จาก 11 ประเทศในเอเชียแปซิฟิก ณ ประเทศฟิลิปปินส์ เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์
เกี่ยวกับการทำงานวัฒนธรรมเพื่อประชาชน

ปีพ.ศ.2534 ได้รับเชิญจากกลุ่มละคร A ASIAN PEOPLE'S THEATRE FESTIVAL
SOCIETY ซึ่งได้ทุนจากรัฐบาลฮ่องกงในการดำเนินงาน เพื่อให้คณะให้เดินทางไปร่วมเทศกาลละครฮ่องกง
นำละครเรื่อง "เงา" และ "ยักษ์" เป็นลักษณะการแสดงเดี่ยว

ปีพ.ศ.2536 ร่วมกับสถาบันเกอเธ่ แห่งรัฐบาลเยอรมัน ประจำประเทศไทย ให้การสนับสนุนจัดทำโครงการวรรณคดีสภาพปัญหาโสเภณีเด็ก (เด็กในธุรกิจทางเพศ) "พินฐานเอย (Daeng Between Worlds)" ออกเผยแพร่วรรณคดีปัญหาการค้าประเวณีเด็ก ในชื่อภาษาเยอรมันว่า "Daeng Zwischen Den Welten" และได้รับเชิญจากรัฐบาลประเทศเยอรมันนี้ ระยะเวลาแสดงตามเมืองใหญ่ เช่น กรุงเบอร์ลิน เช่นเดียวกับรัฐบาลประเทศอังกฤษเชิญให้ไปแสดง ณ กรุงลอนดอนอย่างเป็นทางการ ที่ School of Oriental and African Studies (SOAS) แห่ง University of London ฯลฯ และเข้าร่วมเทศกาลละครโลก "Edinburgh Theatre Festival" ณ ประเทศสกอตแลนด์ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกของละครร่วมสมัยจากเมืองไทย ที่ได้มาร่วมในเทศกาลนี้ (องอาจ พึ่งพานิช, 2537 : 8)

ปีพ.ศ.2537 จารุกัทร บัญจนนท์ สมาชิกคณะละครระฆังป้อม ได้เป็นตัวแทนเยาวชนไทยในฐานะที่ทำงานพัฒนา โดยใช้ศิลปะเป็นสื่อ เดินทางไปประชุมสัมมนาเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ประเทศเยอรมัน ในชื่อว่า "Young People and Artist Climate Summit' 94" ซึ่งองค์การช่วยเหลือเด็กแห่งสหประชาชาติ (UNICEF) ในเยอรมันร่วมกับกลุ่มศิลปินในประเทศจัดขึ้น

ในปีเดียวกันจัดทำโครงการวรรณคดีสารวาทย์ ร่วมกับหน่วยงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ปปส.) เรื่อง "เจ้าตอหล่อล้ำ" ระยะเวลาแสดงในประเทศ

ต้นปีพ.ศ.2538 ปองจิต สรวพคุณ เจ้าหน้าที่กลุ่มคณะเป็นตัวแทนร่วมโครงการ "Asian people theatre" กับกลุ่มละครนานาชาติ 8 ประเทศในเอเชีย

อัมรินทร์ เพลงวัศมี เจ้าหน้าที่กลุ่มคณะได้รับทุนจาก CANADA FUND แห่งรัฐบาลแคนาดา จัดทำ "โครงการสื่อวรรณคดีและจริยธรรมทางเพศในสถานศึกษา 2538 เรื่อง จันทโคภตอนโจ๊ะบิฟอว์ไทม์ (Sex before time)" ระยะเวลาแสดงถึง 89 รอบ ทุกภาคในประเทศไทย

ในปีเดียวกันประดิษฐ ประสาททอง และปองจิต สรวพคุณ เข้าร่วมงานมหกรรมละครเวทีร่วมสมัย ณ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมแสงอรุณ เรื่อง "อโนดาต" และ "สรวรรคมันน้ำขึ้น" ในการแสดงเดี่ยว

ปลายปีพ.ศ.2538 ประดิษฐ ประสาททอง เป็นตัวแทนเข้าร่วมโครงการ "Cry of Asia 2" ร่วมแสดงละครเวทีนานาชาติ ระยะเวลาแสดง 10 ประเทศในเอเชีย ในชุด "การเดินทางแห่งความฝัน"

ปีพ.ศ.2539 แสดงการละเล่นเพลงพื้นบ้านในงานประชุม ASEM ของผู้นำองค์กรพัฒนาเอกชนนานาชาติ เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2539 ณ โรงแรมเอเชีย จังหวัดกรุงเทพมหานคร ประเทศไทย และการแสดงละครชาตรีเรื่องพระรถเมรี ดอนรถสิทธิ์ที่ท่าหัวรถเลนชนไก่ และการละเล่นเพลงพื้นบ้าน เช่น ลิเก ละครชาตรี เพลงขั้ว เพลงอีแซว ในการชุมนุมสมัชชาคนจนหน้าทำเนียบรัฐบาล ในเดือนเมษายน ปีพ.ศ.2539 และพ.ศ.2540

ปีเดียวกันจัดทำ "โครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเยาวชน AUSTRALIA-THAI ในสถานศึกษา 2539" แสดงละครเรื่องมาลัย มงคล และเข้าร่วมเทศกาล FRINGE FESTIVAL ณ ประเทศออสเตรเลีย รวมทั้งในชื่อ "โครงการสื่อวรรณคดีและจริยธรรมทางเพศในสถานศึกษา 2539" จากรัฐบาลไทยแสดงประเทศไทย ซึ่งภายในโครงการเรื่องมาลัย มงคล แสดงรวมทั้งสิ้น 80 รอบอย่างเป็นทางการ และมากกว่านั้นอย่างไม่เป็นทางการ

ขณะเดียวกัน อัมรินทร์ เปล่งงำณี อดีตเจ้าหน้าที่กลุ่มคณะ ได้รับทุนจาก CANADA FUND แห่งรัฐบาลแคนาดา กับหน่วยงานในประเทศทั้งภาครัฐ คือ กรมประชาสัมพันธ์ และเอกชน คือ มูลนิธิซิเมนต์ไทย จัดทำโครงการสื่อรณรงค์ปัญหาเด็กในธุรกิจทางเพศ ชื่อว่า "ขอบคุณความรัก" หรือ "Thank sex" ตระเวนแสดงในทุกภาคของประเทศไทยเกือบปี มากกว่า 100 รอบ

ปีพ.ศ.2540 ผลิตรายการละครเวทีใหญ่ร่วมสมัยปรับปรุงเป็นละครสั้น 4 เรื่องใช้ชื่อ การแสดงชุดนี้ว่า "น้ำมาปลา กินมด น้ำลดมดกินปลา" จัดแสดงในงานสัมมนาทางเลือกเพื่อความมั่นคงในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ที่สมาคม YMCA จัดโดย Focus โครงการศึกษาและปฏิบัติการงานพัฒนา (Focus on the Global South A Program of Development Policy Research and Practice) วันเสาร์ที่ 29 มีนาคม พ.ศ.2540 มีตัวแทนองค์กรจากประเทศต่างๆ ในการดำเนินงานด้านสิทธิมนุษยชน

ในปีเดียวกันได้รับทุนรัฐบาลไทยจัดโครงการสื่อรณรงค์เอ็ดส์และจริยธรรมทางเพศในสถานศึกษา เรื่องมาลัย มงคล โดยคงและผลิตเปลี่ยนนักแสดงเป็นชุดที่ 2 และได้รับเชิญจากรัฐบาลฮ่องกง และเกาหลีให้เดินทางไปแสดง ณ ประเทศทั้งสอง รวมทั้งสิ้นในโครงการมาลัย มงคล 2 ไม่ต่ำกว่า 30 รอบ

ปลายปีพ.ศ.2540 สมาชิกได้เข้าร่วมเทศกาลการแสดงกลางแจ้งครั้งแรกของสหภาพยุโรป "The First European Union Street Theatre Festival" ที่มีกลุ่มละครนานาชาติจากประเทศยุโรป และคณะระดมป้อมเป็นตัวแทนของประเทศเข้าร่วมเทศกาลครั้งนี้ เมื่อวันที่ 22-23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 ณ ถนนพระจันทร์ จังหวัดกรุงเทพมหานคร

ปลายเดือนธันวาคม พ.ศ.2540 สมาชิกส่วนหนึ่งเดินทางไปเข้าร่วม "โครงการฝึกอบรมและแลกเปลี่ยนศิลปการแสดงบนเวทีในเอเชีย" ซึ่งมีกิจกรรมในประเทศญี่ปุ่น และตระเวนแสดงละครเรื่อง "อะคาโณนิ" หรือ "ยักษ์ตัวแดง" ประพันธ์โดย "ฮิเดกิ โนะตะ" ผู้เขียนบทละครและผู้กำกับละครเวทีชาวญี่ปุ่น และจะตระเวนแสดงในประเทศไทยกลางปีพ.ศ.2541

นอกจากนี้คณะละครระดมป้อมยังได้ตระเวนแสดงละครเวทีในโครงการอื่นอีกมากในโอกาสและวาระต่างๆ โดยผลงานสำคัญๆ ที่ผ่านมามีดังนี้ล้วนเป็นเครื่องยืนยันคุณภาพการทำงานของคุณคณะในระดับนานาชาติได้เป็นอย่างดี

2.2.7 ผลที่คาดหวังของการดำเนินงาน

ในการดำเนินงานแต่ละโครงการของกลุ่มคณะละครระดมป้อมนั้น คณะมีความคาดหวังผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนหลังผ่านการรับสื่อดังนี้

1. ได้รับความบันเทิง
2. ได้รับความรู้ เห็นคุณค่าจากสื่อหรือกิจกรรม
3. นำองค์ความรู้เหล่านั้นไปพัฒนาชีวิตของตนเองและสังคม

โดยคณะมีได้คาดหวังว่าละครหรือสื่อสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนได้ในทันที แต่คาดหวังว่าประชาชนที่ชมจะเกิดการตระหนักเห็นความสำคัญที่จะเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือพฤติกรรมของตนเองในทางที่ดีขึ้น ดังที่ ประดิษฐ ประสาททอง (สัมภาษณ์, 30 สิงหาคม 2539) กล่าวว่า

... สิ่งที่เราคาดหวังจากละครนั้นมีได้หมายความว่าละครจะแก้ปัญหาสังคมได้ทันที ในวันนี้หรือพรุ่งนี้ แต่เราหวังว่าเขาจะได้อะไรที่ดีๆ แม้บางส่วนก็ได้จากสิ่งที่เราถ่ายทอด หรือเห็นความงามเกิดขึ้นในใจ ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ถ้าเขาได้นำไปใช้ต่อยังดีใหญ่ ...

ส่วนผลที่คาดหวังให้เกิดขึ้นกับทีมงานภายในคณะคือเขารวมได้มีทางเลือกในการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และเกิดการพัฒนาค้นคว้ากิจกรรมทางการละครและสื่อพื้นบ้าน หรือฝึกศึกษาเรียนรู้สิ่งต่างๆ ตามความสนใจและถนัด

2.2.8 เอกสารหรืองานเขียนที่อ้างอิงโครงการสื่อชาวบ้าน คณะละครมะขามป้อม

โครงการสื่อชาวบ้าน คณะละครมะขามป้อม ถือเป็นตัวอย่างองค์กรที่มีบทบาทในการให้การศึกษาและพัฒนาคนด้วยรูปแบบต่างๆ ซึ่งในเอกสารสิ่งตีพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ได้ตีพิมพ์กิจกรรมต่างๆ มีส่งผลต่อการพัฒนาสังคม หนังสือละครเวทีสมัยใหม่ยุคแรกเริ่ม-รัชกาลที่ 9 ของ กอบกุล อิงคุทานนท์ ในปีพ.ศ.2540 ได้อ้างถึงคณะละครมะขามป้อมเป็นรูปแบบหนึ่งของละครนอกสถาบันที่ตระเวนแสดงเร่ตามแหล่งต่างๆ นอกจากนี้ยังมีงานเขียนต่างประเทศที่กล่าวถึงคณะอยู่มาก เช่น จีน ชองกง เกาหลี ไต้หวัน บังคลาเทศ ฟิลิปปินส์ อังกฤษ เยอรมัน โดยเขียนในเชิงวิชาการ มีทั้งที่เขียนด้วยภาษาเฉพาะชาติและภาษาอังกฤษอย่างสากล ยกตัวอย่างคณะเป็นกลุ่มละครหนึ่งในประเทศเอเชียที่มีกระบวนการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านเพื่อให้เกิดการศึกษาและพัฒนาคน ดังที่ ประดิษฐ์ ประสาททอง กล่าวไว้ (สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2540)

... เขามาเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับละครต่างๆ เป็นหนังสือ เราไม่มั่นใจว่าเขาเรียกว่างานวิจัยหรือเปล่า เป็นภาษาเยอรมันก็เลยไม่รู้เรื่อง มีรูปมีอะไรพวกเรายู่อ้ออากดู บางทีก็เขียนเป็นภาษาอังกฤษ บางทีก็เขียนภาษาจีน ภาษาที่อ่านไม่รู้เรื่องอยู่ดี มีจีน มีบังคลาเทศ มีฟิลิปปินส์ มีเกาหลี หมายถึงเขียนในเชิงวิชาการเลย ไม่ใช่ article ตามหนังสือพิมพ์ article ก็มีเยอะๆ มาก แต่ที่เราพูดถึงนี้เป็นเชิงวิชาการเลย แต่ว่าไม่ใช่สองสามหน้า เกือบทั้งเล่มที่ส่งมา ของไต้หวันเขาจะพูดว่ากระบวนการละครในประเทศเอเชีย แล้วเขาจะพูดถึงมะขามป้อมเยอะมากเป็นปีกๆ เลย เป็นภาษาจีน ของชองกงก็มีแต่เป็นภาษาอังกฤษ จะเขียนในเชิงกระบวนการละครของเอเชีย ว่ามะขามป้อมทำอะไรอยู่ ช่วงที่เขามาอยู่เขาประทับใจอะไรกับเรา มีมะขามป้อมเป็นหน่วยงานหนึ่งที่เป็น The Best คือเป็น The Best โดยกระบวนการ กระบวนการในการเข้ากับชุมชน มีการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นสื่อ เขาก็ว่าตรงนี้ เป็น The Best ...

จะเห็นว่าคณะละครมะขามป้อมมีชื่อเสียงในด้านกระบวนการละคร และเป็นตัวอย่างขององค์กรที่ใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาในประเทศเอเชีย ซึ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา 18 ปี ได้ยืนยันคุณภาพการดำเนินงานของคณะละครมะขามป้อมที่การใช้สื่อการศึกษาและพัฒนาคนอย่างต่อเนื่อง มีกิจกรรมกระบวนการการเรียนรู้อย่างมีระบบ ดังนั้นกรณีตัวอย่างโครงการละครเรื่องมาลัย มงคล จะแสดงให้เห็นถึงลักษณะวิธีการของกระบวนการและผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านจากละครเรื่องดังกล่าวที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนและสังคมในภูมิภาคต่างๆ ซึ่งจะกล่าวต่อไป